

Izazovi ilirizma – franjevci Bosne Srebrene i identiteti u prvoj polovici 19. stoljeća

RUDOLF BARIŠIĆ
Hrvatski institut za povijest, Zagreb
Croatian Institute of History, Zagreb
E-mail: rudolf.barisic@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.47960/2712-1844.2025.11.313>

UDK: 272-789.32(497.6)"18"

94(497.6)"18"

Pregledni rad

Primljeno: 12. svibnja 2025.

Prihvaćeno: 1. srpnja 2025.

Sažetak

Prva polovica 19. stoljeća često se promatra kao razdoblje nacionalnoga preporoda koji nije zaobišao ni prostor jugoistočne Europe koji se tada najvećim dijelom još uvijek nalazio pod vlašću Osmanskog Carstva. U tom razdoblju Grčka i Srbija oružanim ustancima stekle su prva neovisnost, a druga autonomiju u sklopu kojih započinju proces izgradnje nacionalnih institucija. U Hrvatskoj se, pak, razvija ilirski pokret pod vodstvom Ljudevita Gaja. Svi ovi događaji imali su utjecaj i odjek u Bosni pod osmanskom vlašću, pa tako i među bosanskim franjevcima. Dok je tijekom 18. stoljeća Franjevačka provincija Uzvišenja sv. Križa – poznatija kao Bosna Srebrena – u pogledu vanjskopolitičke orijentacije slijedila austrofilski smjer, 19. je stoljeće donijelo nove ideje. Upivši ideje ilirskoga pokreta, brojni su franjevci pokušali nadići konfesionalnu granicu koja je razdvajala bosansko stanovništvo. S druge strane, na njih su u određenoj fazi inspirativno djelovali srpski uspjesi u širenju vlastite autonomije, pa su se nadali postići isto u Bosni. Napokon, kao čuvari uspomene na bosansku srednjovjekovnu državnost franjevci su u tom razdoblju još uvijek čuvali vlastiti identitet za koji u tom vremenu još uvijek koriste naziv bošnjački. Ilirski pokret se postupno transformirao u hrvatski narodni preporod, a srpska vanjska politika krenula je u smjeru težnji za širenjem vlastitih granica. Na unutarbosanskom planu, pak, nije bilo moguće nadilaženje duboko usađenih opreka. Sve je to dovelo do postupnog identificiranja bosanskih franjevaca u smjeru jednog identiteta. U radu se nastoji skicirati posljednja faza uoči maloprije spomenutoga procesa, uočiti smjerove utjecaja i načine na koji su ih bosanski franjevci aplicirali, a ukazuje se i na heterogenu dinamiku unutar njihovih redova.

Ključne riječi: Bosna Srebrena; ilirski pokret; konfesionalizam; austrofilija; prosrpske tendencije.

Challenges of Illyrism – Franciscans of Bosna Srebrena and Identities in the First Half of the 19th Century

Review article
Received: 12 May 2025
Accepted: 1 July 2025

Summary

For centuries, Bosnia and Herzegovina occupied a pivotal borderland position among major European powers, its significance fluctuating according to their strategic interests. Following the 1699 Treaty of Karlowitz, Bosnia became a gradually weakening Ottoman outpost. Over the subsequent decades, the Habsburg Monarchy made three unsuccessful attempts to annex Bosnia, resulting in only minor border adjustments. Internally, Bosnian society evolved into a system of confessionalism, characterized by significant religious segregation (Catholic, Orthodox, and Muslim) except in economic spheres where interactions were more pronounced. Each religious community developed its own distinct perception of Bosnia.

During the 18th century, Bosnian Catholics, having recovered from the demographic devastation of the Great Turkish War (1683-1699), increasingly looked to the Habsburg Monarchy for liberation. This pro-Habsburg sentiment intensified among the Franciscans, particularly after access to Italian monasteries and universities – their traditional centers of learning – began to diminish. In 1785, Emperor Joseph II established a foundation for the education of Bosnian priests, which soon came to serve exclusively Franciscan students. By the 1830s, the number of Franciscans educated in the Hungarian part of the Habsburg Monarchy surpassed those educated in Italy, leading to notable differences and disagreements between the two groups.

The Napoleonic Wars disrupted Habsburg plans for Bosnian conquest. However, successful Serbian and Greek uprisings fueled Bosnian Catholic hopes for an end to Ottoman rule. Bosnian students in the Hungarian part of the Habsburg Monarchy encountered Illyrian ideas, promoting a linguistic, rather than confessional, basis for identity. Illyrism, as championed by Ljudevit Gaj, was not their sole influence; Petar Marešević's 1836 advocacy for a pro-Russian orientation in Bosna Srebrena, and the exposure of numerous clerics in Hungary to the ideas of the local Serb bourgeoisie, demonstrate the breadth of these intellectual exchanges. In retrospect, these encounters contributed to a decline in pro-Habsburg sentiment among many Bosnian Franciscans. This stemmed from perceived Habsburg inaction, or even reluctance, to end Ottoman rule or improve

the Bosnian Catholics' situation. The Habsburg stance during the Barišić affair, seen as favoring the Apostolic Vicar, was particularly disheartening.

With expanded communication networks, many Bosnian Franciscans began to see Serbian-style autonomy as a realistic political objective. In 1840, four students secretly left Veszprém, aiming to incite an armed uprising in Bosnia. This event, whose full scope, motivations, and the identities of all participants require further investigation, reveals a complex dynamic. Analysis suggests that older Franciscan generations, even those educated in Hungary, had not abandoned their pro-Habsburg leanings, nor were they prepared to abandon a strategy of relying on external assistance to improve their community's situation.

The varied fates of those involved in the uprising offer a telling insight into the period. Bartol Jurić vanished from historical records, his fate – execution or abandonment of the priesthood – remaining uncertain. A few years later, Toma Kovačević left the Franciscan order, moved to Serbia, and embraced Serbian nationalism. Blaž Josić, while sympathetic, retained his Illyrian affiliation. Two years later, Franjo Jukić engaged in polemics with Serbian nationalists, rejecting their claims that Bosnian inhabitants were Serbs. He continued his collaboration with and expressed enthusiasm for Ljudevit Gaj, yet ultimately pinned his hopes on Omer Pasha Latas, a decision that resulted in profound disappointment. Jakov Baltić diligently recorded events in his Yearbook, leaving behind observations on Bosnian circumstances. His unpublished collection of short biographies, begun in 1873, reveals his integration into Croatian identity.

Although in 1878 Bosnia and Herzegovina came under the control of Austria-Hungary and maintained a separate administrative framework, it simultaneously became the focal point of a spiritual struggle over its identity. This situation forced its inhabitants to confront the dilemma of who they truly were. Among the Franciscans, figures such as Martin Nedić, Grga Martić, and Anto Knežević played significant roles in this endeavor, often starting from different perspectives and not always in agreement.

In retrospect, it is evident that certain elements inherited from earlier periods significantly influenced the final outcome of the identity question. The primary factor was the confessional opposition, symbolically illustrated by Kovačević's diplomatic mission to send a Bosnian Franciscan as a chaplain to the Catholics of Belgrade. A substantial group of Bosnian Franciscans emerged as some of the most consistent supporters of the Illyrian movement, which suggests that, in its Bosnian variant, it ultimately failed to transcend previous particularisms and culminated in the Croatian national revival.

This paper examines the circumstances that fostered the aforementioned trends, focusing primarily on the first half of the 19th century. This pe-

riod witnessed a confluence of factors – political upheaval, exposure to new ideas, and shifting religious and national affiliations – that shaped the evolving sense of self among the Bosnian population. Understanding this historical context is crucial to appreciating the complexities of identity formation in the region and the long-term impact on its subsequent trajectory.

Keywords: Franciscan Province of Bosna Srebrena; Illyrian Movement; confessionalism; pro-Habsburg stance; pro-Serbian tendencies.

Uvod

Moderna povijest Bosne i Hercegovine prožeta je potragom za političkim konceptom koji bi mogao biti uspješno primijenjen. Pri tom se ne može reći da bosanskohercegovački prostor tijekom posljednja dva stoljeća nije većim dijelom uživao stabilnost vanjskog okruženja, ali opravdano je to pripisati postojanju središnje vlasti izvan same Bosne i Hercegovine. U 19. stoljeću, sve do 1878. – a formalno-pravno do 1908. godine – riječ je o osmanskoj vladi u Carigradu (Istanbulu), koju je zamijenila austrougarska uprava. Nakon 1918. godine središte stvarne moći bio je Beograd kao prijestolnica jugoslavenske države u njezinim dvjema inkarnacijama. Premda u diskursu mnogih koji je koriste, sintagma *međunarodni protektorat* ima i sarkastičan prizvuk, neosporna je činjenica da današnje ustrojstvo, za koje se uvriježilo koristiti atribut *dejtonski*, predstavlja intervenciju izvana, a ne izraz stvarnih koncepata političkih predstavnika bosanskohercegovačkih stanovnika. Iako predstavnici oba entiteta u dnevno-političkim prepucavanjima optužuju drugu stranu za kršenje Dayton, neporeciva je činjenica da i jedni i drugi, kao i treći – jer ni u Federaciji ne vlada pretjerana sloga – zastupaju koncepte koji bi iz temelja trebali promijeniti ustroj Bosne i Hercegovine. U rijetkim situacijama kada je Bosna i Hercegovina doista bila prepuštena samoj sebi, razlike u ovim koncepcijama su (čak i kada one nisu bile zastupane po onovremenim uzusima političke borbe) dovodile do plime nasilja. I 1878. i 1918. godine, u kratkim intermecima između dvaju većih vanjskih okvira došlo je do nasilnih razračunavanja različitih grupa koje su se ipak mogle podijeliti po konfesionalnoj liniji. Drugi

svjetski rat¹ kao i rat u Bosni i Hercegovini 1990-ih predstavljali su pojavu nasilja širokih razmjera koje je k tomu u određenim fazama dobivalo konture organiziranoga djelovanja. O događajima s kraja prošloga stoljeća, očekivano, ne postoji suglasje. Bošnjačka zajednica tendira govoriti o dvostrukoj agresiji, kao i promatrati ratna zbivanja izvan širega konteksta. U hrvatskom i srpskom slučaju situacija je slojevitija, već i iz razloga što postoje određene razlike u pogledu iz

¹ Budući da je tijekom Drugoga svjetskog rata Bosna i Hercegovina formalno predstavljala dio Nezavisne Države Hrvatske, moglo bi se raspravljati o tome treba li i Zagreb dodati na popis vanjskih centara (Carigrad, Beč i Budimpešta, Beograd) iz kojih se upravljalo lokalnim prilikama. Osobito u slučaju Osmanskoga Carstva i obiju Jugoslavija može se uočiti da su uživale nepodijeljenu podršku jedne od triju bosanskohercegovačkih zajednica, ali i uvjetnu (i nipošto trajnu!) još jedne. Pri tome valja naglasiti da su srpska i bošnjačka zajednica imale otprilike podjednak udio u ukupnom stanovništvu, osobito nakon 1878. i 1918. godine kada je u oba slučaja došlo do iseljavanja dijela muslimanskoga stanovništva. Ovaj trend bezuvjetne podrške jedne i uvjetne podrške druge grupe osobito je vidljiv u obje Jugoslavije koja je uživala nepodijeljenu podršku bosanskohercegovačkih Srba, dok se bošnjački stav može staviti u okvire nagodbenjačke politike: Jugoslavenska muslimanska organizacija je zauzvrat određenih ustupaka omogućila usvajanje centralističkoga Vidovdanskog ustava, a čak i kada je šestosiječanjskom diktaturom bilo narušeno formalno održavanje vanjskog administrativnog okvira Bosne i Hercegovine, ova je, među Bošnjacima dominantna politička struja, nastavila participirati u Jugoslavenskoj radikalnoj zajednici, iako uz ponešto narušenu homogenost. Nakon 1945. godine Bošnjaci su prihvatili novi okvir koji im je omogućio kudikamo bržu emancipaciju od grijeha opredjeljivanja tijekom Drugoga svjetskog rata – što je bosanskohercegovačkim Hrvatima bilo uskraćeno. Uklapanje Bosne i Hercegovine u NDH bilo je temeljeno i na pokušaju takvoga kompromisa – bezuvjetnoj podršci Hrvata i zadobivanju bošnjačke podrške određenim stvarnim i simboličkim ustupcima. Oni, međutim, nisu doveli do uspjeha pri čemu je presudnu ulogu igralo to što je cijelo vrijeme trajao rat u kojemu NDH nikada nije uspjela na određeni rok stabilizirati prilike na svom području, pri čemu je upravo bosanskohercegovački prostor prednjačio po njihovoj nesređenosti i popratnom nasilju. Ovom prilikom nije moguće ulaziti u detaljnu raščlambu u kolikoj su mjeri Bošnjaci sudjelovali u strukturama NDH, a još manje kolika je bila njihova emotivna povezanost uz nju. Valja ipak istaknuti da je i jedno i drugo bilo veće, negoli bi to željela sugerirati suvremena bošnjačka javnost, ali i manje u odnosu na uvjerenje onoga dijela hrvatske javnosti koji gaji romantičarsko-nostalgičarski pogled na isto razdoblje. U ovdje promatranom kontekstu bi, dakle, razdoblje NDH predstavljalo jedini neuspješan pokušaj da se prilikama u BiH upravlja izvana, ali količina nasilja čini ga bližim onim fazama bosanskohercegovačke povijesti kada je prostor bio prepušten samom sebi.

samih zajednica bosanskohercegovačkih Hrvata i Srba u odnosu na one iz Hrvatske i Srbije. K tomu, ratna zbivanja i njihova tumačenja još uvijek igraju određenu ulogu u političkim prepucavanjima, pa se stoga veliki naglasak daje na moraliziranju u kojima se olako barata pojmovima kao što su agresor, pobunjenik, legitimitet i slično. Na taj se način često preuzima pojednostavljena slika – bliska bošnjačkom narativu – u kojoj je vlada Alije Izetbegovića u Sarajevu bila jedina legalna i legitimna strana, dok su politička i vojna vodstva bosanskohercegovačkih Srba, a i Hrvata (osobito tijekom otvorenih bošnjačko-hrvatskih razračunavanja 1993.-1994.) predstavljala svojevrsne pobunjenike. Postojali su neki elementi koji bi govorili u prilog takvu tumačenju. Na međunarodnoj pozornici Bosnu i Hercegovinu je doista predstavljala grupacija oko Izetbegovića, a primjerice prilikom prijema Bosne i Hercegovine u UN pred zgradom na East Riveru zavijorila se zastava koju su u tom trenutku već prihvaćali isključivo Bošnjaci. Bošnjačka je strana bila i dominantna u sportskim i estradnim događanjima poput kvalifikacija za svjetsko nogometno prvenstvo u Francuskoj 1998. godine ili na Eurosongu. S druge strane, međunarodna je zajednica na neki način kanalizirala ratna zbivanja i nakon serije mirovnih prijedloga i sporazuma postignuto rješenje je zapravo u glavnim crtama zrcalilo stanje na ratištima u trenutku postizanja dogovora. U cjelokupnom mirovnom procesu i srpska i hrvatska strana tretirane su kao ravnopravne s bošnjačkom, a suprotno idejama koje se plasiraju bošnjačkoj javnosti, presude za ratne zločine nikada nisu bile usmjerene na delegitimiziranje onih dogovora i onog okvira u čijem su postizavanju sudjelovali i osuđeni Hrvati i Srbi.²

² To, dakako, ne znači da do promjena u *dejtonskom* okviru nije došlo. Berijevi amandmani su samo jedan primjer. Sve to ne mijenja na zaključku da je kraj borbi 1995. godine postignut uvažavanjem svih triju strana (neovisno o tome koliko su one bile zadovoljne), kao i to da se i danas promjena pokušava izazvati intervencijom izvana čime se priznaje da su koncepti triju zajednica nespojivi, kao i da nijedna od njih nema snagu provesti svoje ideje na vlastitu ruku. O cijeloj problematici prezentiranoj u ovom dijelu vrijedi vidjeti detaljnije u: MLADEN ANČIĆ, *Što 'svi znaju' i što je 'svima jasno' – historiografija i nacionalizam*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2008., str. 157-179; ISTI, "Društvo, etnicitet i politika u Bosni i Hercegovini", u: *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 1/2003., str. 293-329.

Iz ove kratke uvodne napomene vidljivo je kako su političke koncepcije o Bosni i Hercegovini uglavnom promatrane u kontekstu širih povijesnih događaja: austrougarske istočne politike, dvaju svjetskih ratova ili raspada jugoslavenske države. Povijesni razvoj samog bosanskohercegovačkog društva (ili bi bilo uputnije spomenutu sintagmu staviti u plural?) naknadno se stavljao u matricu svijesti o ishodima osobito nacionalno-integracijskih procesa. Takva se tumačenja zapravo uklapaju u okvire u bosanskohercegovačkom društvu još uvijek dominantne primordijalne paradigme o porijeklu nacije – ona je trajna, vječito prisutna i odolijeva svim promjenama oko sebe, uz neizostavnu fazu njezina buđenja. Tako je, primjerice, otpor muslimanske elite reformskim nastojanjima središnje vlasti u prvoj polovici 19. stoljeća danas u bošnjačkim krugovima tumačen kao borba za bosansku autonomiju i stavljen u nedvosmislene okvire nacionalne borbe. Sudjelovanje franjevacu u ilirskom pokretu je, pak, također uvriježeno promatrati prilično jednostrano kao njihov odaziv hrvatskom narodnom preporodu. Sami izvori, promatrani u kontekstu vremena svoga nastanka očekivano otkrivaju daleko nižansiraniju sliku.

Cilj je ovoga rada pokazati kako su pojedini članovi Franjevačke provincije Bosne Srebrene (dalje: Bosna Srebrena) tijekom prve polovice 19. stoljeća razmišljali o političkoj situaciji u Bosni,³ odnosno na koji su način zamišljali njezin idealan položaj. U okvirima slabo rasprostranjene pismenosti i prilično ograničenoga protoka informacija i strujanja novih ideja, oni su predstavljali gotovo jedinu grupu unutar katoličke zajednice koja je imala i jedno i drugo.⁴ Ovaj aspekt ipak ne

³ Budući da je u razdoblju prije 1878. prostor bio administrativno određivan kao Bosna, u takvom kontekstu treba shvatiti i uporabu ovog imena u nastavku ovoga rada, pri čemu on obuhvaća i prostor Hercegovine.

⁴ Imajući u vidu kako je socijalna slika bosanskoga katolicizma u promatranom razdoblju bila nešto slojevitija, od romantičarskih predodžbi o obespravljenoj raji s fratrima kao i vođama i učiteljima i predstavnicima, valja napomenuti da su postojali pojedinci koji su bili pismeni i koji su putovali u inozemstvo ili s njim održavali ponajprije gospodarske veze, a koji nisu bili franjevci. U samim se izvorima nastalim u autorstvu pojedinih franjevacu često nailazi na dovoljno tragova koji otkrivaju da katolička zajednica nije u cijelosti dijelila franjevački stav, odnosno da nisu uživali neupitan autoritet i ugled kako se često misli. Dok se potreba stalnih intervencija po pitanju vjerničke discipline može promatrati kao pitanje pastoralne prakse, neke druge situacije jasno

treba precjenjivati jer je većina zapravo svoju djelatnost usmjerila primarno na pastoralne zadaće. Namjera je ovog istraživanja usmjeriti se na osvjetljavanje jednog širega konteksta iz kojeg su onda potekli istaknutiji franjevci u čijim se aktivnostima i pisanim djelima naziru konture programatskoga karaktera, kao što su, među ostalima, Franjo Jukić, Martin Nedić ili Grgo Martić. Iako se potonju trojicu često smješta pod zajedničku atribuciju bosanskih iliraca, međusobni odnos njihovih ideja, kao i pitanje eventualnih međusobnih utjecaja tek trebaju biti podrobno istraženi. Prema trenutačnoj istraženosti uputnije je njihovu aktivnost promatrati kao nastalu u određenom kontekstu, ali ne i kao posljedicu zajedničkih ili na bilo koji način usmjeravanih nastojanja. U okvirima u kojima nekakav politički program ionako ne bi bili u mogućnosti provesti, bosanski franjevci su se našli pred izazovima utvrđivanja identiteta.

Bosna Srebrena i bosanski katolicizam u prvoj polovici 19. stoljeća

Nakon što je 18. stoljeće za bosanske katolike predstavljalo razdoblje oporavka od demografske katastrofe proizašle masovnim iseljavanjima pred kraj Bečkoga rata, njegov je kraj doveo i do značajnih promjena u vanjskopolićkom kontekstu. Franjevci Bosne Srebrene su i dalje igrali dominantnu ulogu u životu svoje zajednice, a nakon dviju podjela provincije 1735. i 1757., administrativni se okvir njihova djelovanja poklapao s političkim granicama.⁵ Tijekom 18. stolje-

otkrivaju ove pukotine u odnosima. Kao ilustrativan primjer može poslužiti sukob dviju grupa roditelja u Livnu oko izbora novog učitelja. Jedni su željeli da djecu podučava franjevac, ali je skupina koju su predstavljali trgovci željela za učitelja dovesti jednoga Dalmatinca argumentirajući to željom da njihova djeca nauče talijanski. Slučaj opisuje Jakov Baltić, očekivano osuđujući ovu drugu grupu. Njihova argumentacija može se promatrati u sklopu modernizacijskih nastojanja očigledno proizašlih iz dodira sa susjednom Dalmacijom. Usp. JAKO BALTIĆ, *Godišnjak od događaja i promine vrmena u Bosni 175-1882.*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2003., str. 264-266.

⁵ Za uvid u duhovno stanje bosanskoga katolicizma u 18. i ranom 19. stoljeću i dalje nezaobilaznim studijama ostaju SREĆKO M. DŽAJA, *Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće: doba fra Grge Ilijića Varešanina (1783-1813)*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1971.; ISTI, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine: predemancipacijsko razdoblje 1463.-1804.*, ZIRAL, Mostar, 1999.

ća Habsburška je Monarhija u tri navrata pokušala preoteti Bosnu Osmanlijama pri čemu su franjevci osobito u doba Dubičkoga rata (1788.-1791.) i sami nastojali odigrati određenu ulogu u prilog takvom razvoju situacije. Ono što bi bosanski katolici nedvojbeno doživjeli kao oslobođenje, tom se prilikom nije dogodilo, ali, naizgled paradoksalno, zastoj habsburških ekspanzionističkih nastojanja doveo je do većega strujanja utjecaja iz Monarhije prema katolicima u Bosni, ponajviše franjevcima. Bosna Srebrena je sve do 1757. godine obuhvaćala golem prostor koji je nadilazio geografske granice Bosne. Dvije podjele kojima su se najprije 1735. u zasebnu provinciju odijelili franjevci u Dalmaciji, a 1757. godine oni na prostoru sjeverno od Save, prošle su uz mnogo zle krvi i međusobnog optuživanja. Premda je vanjskopolitička orijentacija franjevacu u Bosni već u 18. stoljeću pokazala jasan austrofilski smjer, upravo zbog tih sukoba prije podjele, oni su u većoj mjeri veze gradili s talijanskim prostorom ponajprije boravkom svojih pripadnika ondje na školovanju.

Upravo je pitanje školovanja dovelo do spomenutoga zaokreta i većeg dodira Bosne Srebrene s prostorom pod habsburškom vlašću. Kada su antiklerikalne ideje prosvjetiteljski nastrojenih ministara u vladama pojedinih država na Apeninskom poluotoku bosanskim franjevcima ograničile i otežale pristup tamošnjim učilištima, Bosna Srebrena je novo utočište našla u ugarskoj polovici Habsburške Monarhije u kojoj joj je na koncu stavljena na raspolaganje zaklada čije je osnivanje 1785. godine naložio habsburški car Josip II.⁶ Neuspjeh habsburških planova u Dubičkom ratu na skoro cijelo stoljeće otklonio je habsburšku prijetnju osmanskoj vlasti nad bosanskim prostorom. Najprije

⁶ Usp. RUDOLF BARIŠIĆ, *Bosanski Ugri. Institucionalna povijest franjevačkog školovanja 1785. – 1849.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2021., str. 42-50. Vrijedi ovdje istaknuti kako je izvorna Josipova nakana zapravo išla za istiskivanjem bosanskih franjevacu iz pastoralu po župama i stvaranja svjetovnoga svećenstva kao osnovice za uvođenje redovite dijecezanske strukture po uzoru na razvojne smjerove kako na podunavskom prostoru oslobođenu od Osmanlija 1699., tako i u samoj Bosni i Hercegovini nakon njezine okupacije 1878. *Isto*, str. 57-68. O trojici kandidata za dijecezansko svećenstvo pisano je u: RUDOLF BARIŠIĆ, "Školovanje Jure (fra Petra) Kordića", u: *Hercegovina*, 26 (1), serija 3, Mostar, 2015., str. 165-185; ISTI: "Filip Zubčević i Josip Vasiljević – svjetovni svećenici iz Hercegovine školovani u Zagrebu", u: *Hercegovina*, 4, serija 3, Mostar, 2018., str. 45-70.

unutarnje napetosti i nezadovoljstvo širokih slojeva jozefinističkim politikama koje su smjerale ka većoj centralizaciji Habsburške Monarhije, ali još više susljedni sukobi Monarhije s revolucionarnom Francuskom (u kojima je dugo trpjela stalne poraze) bili su glavnim razlozima takve politike. Nakon što je 1815. godine na Bečkom kongresu velikih europskih sila, među kojima su glavnu riječ imale Velika Britanija, Rusija, Pruska i Habsburška Monarhija, barem naizgled obnovljen predrevolucionarni poredak, konzervativna bečka politika je zastupala načelo nepovredivosti granica koje je, doduše, na kušnju došlo upravo na prostoru urušavajuće osmanske imperije neovisnošću Grčke i stalno širenom autonomijom Srbije. Monarhija je također našla novo polje vanjskopolitičkih presizanja širenjem svog utjecaja u Italiji i rastom jaza između nje i Pruske u borbi za prevlast nad njemačkim prostorom. Bosna je u takvom kontekstu ostala rubnim područjem, ali ne i bez habsburške prisutnosti. Tijekom ratova s Francuskom, koja je osnivanjem Ilirskih pokrajina došla u neposredno bosansko susjedstvo, pojavila se mogućnost i francuskog utjecaja na bosanske franjevence.⁷ Iako je s francuske strane postojala želja u tom pravcu, a neki su kontakti i uspostavljeni, reputacija Francuske kao antiklerikalne zemlje ostavila ih je bez realne šanse za uspjeh u duboko konzervativnom društvu gdje je za bosanske katolike upravo njihova konfesija i ideja o njihovoj dubokoj vjernosti svojoj religiji predstavljala samu srž njihova identiteta.⁸

Kada se promatraju ukupni učinci procesa stipendiranja bosanskih franjevacu u Monarhiji, ne može se reći da su oni i na koji način bili instruirani u prohabsburškom duhu. Logično je zaključiti kako je

⁷ Francuska je najprije mirom u Požunu 1805. godine od Habsburške Monarhije dobila teritorije koji su nekada pripadali Mletačkoj Republici: Istru, Dalmaciju i Boku Kotorsku. Zatim je 1808. godine anektirala i Dubrovačku Republiku. Nakon novog habsburškog poraza i mira u Schönbrunn 1809. godine došlo je do širenja francuske vlasti na zapadnu Korušku, Gorišku, Trst, Kranjsku, Pazinsku grofoviju, te civilnu i vojnu Hrvatsku sve do rijeke Save. Cijeli je ovaj prostor organiziran kao Ilirske pokrajine. Nakon Napoleonova poraza u Rusiji 1812. i izbijanja novoga rata, habsburška je vojska 1813. zauzela cijeli prostor koji je mirovnim sporazumom u Parizu 1814., odnosno odredbama Bečkoga kongresa 1815. godine i formalno priznat kao dio Monarhije.

⁸ O francusko-franjevačkim vezama u ovom razdoblju više u: S. M. DŽAJA, *Katolici u Bosni*, str. 89-92.

habsburška strana razmišljala da već samim postojanjem zaklade i omogućavanjem dolaska mladim studentima jamči i zahvalnost, pa stoga i lojalnost Bosne Srebrene, ali upravo su se iz ovoga procesa javile prve pukotine u odnosu vanjske politike velikog carstva i franjevačke provincije. Većina bosanskih franjevaca je po povratku u Bosnu utonula u nešto što bi se moglo nazvati povijesnom anonimnošću – posvetili su se pastoralnim aktivnostima i ostali zapamćeni kao župnici, gvardijani ili koju su već službu obavljali, dok njihova imena nisu ustupila mjesta novim generacijama koje su rijetko doprle i do historiografskih fusnota.

S druge strane, oni franjevci koji su ušli u povijesnu memoriju, obično ulaze u krug nacionalnih preporoditelja. Riječ je o već spomenutim imenima kao što su Jukić, Nedić ili Martić kojima bi trebalo pridružiti i neka druga kao što su Jakov Baltić, Blaž Josić, Andrija Kujundžić ili Bono Perišić. Različitih sudbina i uloga u svojoj provinciji, oni su doprinijeli širenju ideja ilirskoga pokreta koje su ostavile pečat i na bosanski prostor, ali još više na samu Bosnu Srebreanu, što je, kako je također istaknuto, historiografsko pitanje koje tek treba biti temeljito istraženo.

Bosanski franjevci su se na studiju u Ugarskoj susretali s okruženjem koje je imalo neke dodirne točke s bosanskim, ali i upadljive razlike, pri čemu je mnogo ovisilo o tome u kojem su dijelu Ugarske provodili svoje školovanje. Kao ilustrativan primjer može poslužiti šestogodišnji boravak Bone Perišića u Pečuhu gdje je od 1831. do 1837. godine završio studij filozofije i teologije. U vjerskom pogledu sam je Pečuh predstavljao prilično kompaktnu katoličku sredinu, ali su u okolici bili brojni kalvinisti koji su predstavljali većinu u mnogim mjestima. U jezičnom pogledu cijeli kraj bio je prilično heterogen. U samom su gradu najbrojniji bili govornici njemačkoga jezika, za kojima nisu zaostajali oni kojima su jezici svakodnevne komunikacije bili mađarski i hrvatski. To se zrcalilo i u teritorijalnoj podjeli grada: Nijemci su dominirali središnjim dijelom grada (mađ. *Belváros*), dok su dva *podgrađa* (mađ. *Külváros*) imala mađarsku (Sigetsko) odnosno hrvatsku većinu (Budimsko). Perišić je stanovao u franjevačkom samostanu koji se nalazio u sigetskom, ali je iz njegove sačuvane korespondencije poznato da je često zalazio u budimsko podgrađe. Višejezičnost sredine u kojoj je boravio slikovito je zrcaljena i na njegovoj mladoj misi koju je održao 1. siječnja 1837. u Bogádu, župi nedaleko

od Pečuha. Prilikom misnoga slavlja održane su tri propovijedi: na mađarskom, njemačkom i hrvatskom.⁹

Opisana situacija je bosanske franjevece u mnogočemu mogla podsjećati na njihov zavičaj, iako su postojale jasne razlike pri čemu je najupadljiviju predstavljala činjenica da je katolicizam u Monarhiji predstavljao u potpunosti etabliranu zajednicu. Konfesionalne razlike su i na ugarskom prostoru igrale određenu identitetsku ulogu, ali su i sami studenti primijetili kako se veći naglasak stavljao na jezični identitet. Jakov Baltić koji je neko vrijeme stanovao s Perišićem u Pečuhu, a zatim je studirao u Veszprému, kasnije je zapisao kako ga je tijekom studija iznenadio žar kojim su Mađari nastojali oko širenja svoga jezika među one koji ga nisu govorili navodeći kako su Nijemci pružali daleko veći otpor nego *našinci*, pri čemu je Baltić ciljao na stanovništvo koje je govorilo hrvatski.¹⁰ Ovakva iskustva utjecala su na njihovo prihvaćanje ideja ilirskoga pokreta o slavenskoj uzajamnosti temeljenoj na zajedničkom jezičnom porijeklu koje će onda pokušati aplicirati u Bosni nastojeći prijeći barijeru konfesionalizma kao dotadašnje osnove identiteta.

Srećko Džaja je u svojoj studiji *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, napisanoj najprije na njemačkom jeziku, čiji je prijevod na hrvatski objavljen tek iz drugoga pokušaja, upotrijebio sintagmu *neetablirano katoličanstvo*.¹¹ Detaljno skicirajući povijesni i duhovni razvoj bosanskih katolika do početka 19. stoljeća prikazuje kako na tamošnjem prostoru – koji naziva *bosanskim povijesnim krajolikom* – nije uspjelo afirmiranje Katoličke Crkve na način kako je to učinjeno u susjednoj Hrvatskoj, što je onda ulogu bosanskih franjevac dovelo u specifične okvire. S jedne su strane bili gotovo isključivi predstavnici Zapada kojemu su, s druge pak strane, često pružali i određeni

⁹ O tome opširnije u: RUDOLF BARIŠIĆ, *Od Pečuha do Fojnice – Korespondencija fra Bone Perišića*, Hrvatski institut za povijest – Franjevački samostan Duha Svetoga u Fojnici, Zagreb – Fojnica, 2023., str. 140-142, 158-162.

¹⁰ "Kad sam bio u Ugarii šest godina na naucim, čudio sam se koliko su Mađari zaneseni za svojim jezikom. Čitava sela našinaca su pomađarili, stavivši u škole učitelje Mađare, oli paroke Mađare, i ovako silom mađareći." J. BALTIĆ, *Godišnjak*, str. 264.

¹¹ Usp. S. M. DŽAJA, *Konfesionalnost i nacionalnost*, str. 149 i dalje.

otpor.¹² Taj se ponajprije ogledao u nastojanjima Rimske kurije da bosanski prostor na neki način opskrbi stalno rezidirajućim biskupom. Ostavljajući prijašnje razdoblje po strani, u 18. stoljeću je kompromisno rješenje bilo potraženo u uspostavi Apostolskoga vikarijata u Bosni 1735. godine kada je za apostolskog vikara imenovan franjevac Mato Delivić. Time je uspostavljen model koji se mogao promatrati kao kompromisno rješenje između triju zainteresiranih strana: Rimska je kurija dobila rezidirajućega biskupa, ali u vidu provizornog rješenja čime nisu bila povrijeđena prava bečkog dvora koji je pokazivao aspiracije na spomenuti teritorij koje je pravdao nasljeđem ugarske krune kojoj je, pak, pripadalo pravo imenovanja biskupâ. Napokon, Bosna Srebrna je dobila ustupak u vidu toga da je za apostolskog vikara imenovan netko iz redova lokalnih franjevacâ što je postalo praksom tijekom cijelog djelovanja apostolskog vikarijata do 1881. godine.¹³

Kompromis neravnopravnih strana – Rimske kurije, bečkoga dvora i bosanske franjevačke provincije, naravno, nije mogao potrajati, ali su tinjajući sukobi izbijali u samoj Bosni, a ogledali su se u nastojanjima apostolskih vikara da se u što većoj mjeri osamostale od Bosne Srebrene. To je dovodilo do međusobnih optuživanja koja su u nekoliko navrata kulminirala otvorenim sukobima, najprije između Grge Ilijića Varešanina i Bosne Srebrene, a onda osobito tijekom događanja koja su u povijest ušla kao Barišićeva afera nazvanoj po – iz franjevačke vizure gledano – glavnom antagonistu Rafi Barišiću. Rješavanje spora je kao i u prijašnjim slučajevima bilo potraženo izvan granica same Bosne, ali su ovaj put uz crkvene strukture Rimske kurije veću ulogu igrali, odnosno nastojali igrati i ostali zainteresirani

¹² Uz franjevce sve do prve polovice 19. stoljeća na bosanskom prostoru, osobito u područjima uz granicu s Dalmacijom, djeluju i popovi glagoljaši. Franjevci su povremeno s njima imali napete odnose, ali su ih, osobito u 18. stoljeću stavili pod svojevrsnu vlastitu kontrolu. Glagoljaši su se školovali u Dalmaciji, u Priku kraj Omiša gdje su imali vlastito sjemenište. Nakon što su ga zatvorile francuske vlasti 1807., došlo je do postupnog odumiranja glagoljaša. Usp. S. M. DŽAJA, *Katolici u Bosni*, str. 156-164. O glagoljašima je iscrpno pisano u: RATKO PERIĆ, *Svećenici glagoljaši na području BiH. Trista godina djelovanja (1551.-1851.)*, Crkva na kamenu, Mostar, 2016.

¹³ Okolnosti osnivanja vikarijata prikazane su u: S. M. DŽAJA, *Katolici u Bosni*, str. 104-106.

čimbenici, habsburški Dvor, osmanske i lokalne i središnje vlasti, kao i Srbija.

Dinamika vanjskopolitičke orijentacije do 1830-ih

Već je spomenuto kako je u 18. stoljeću Bosna Srebrena slijedila pro-habsburšku orijentaciju temeljenu na prilično jednostavnim postavkama: nadala se oslobođenju od strane katoličke Monarhije koja se k tomu u odnosu na još uvijek postojeću Mletačku Republiku pokazala i kao daleko aktivniji takmac Osmanskoga Carstva. Dodatni impuls u tom pravcu davala je sama habsburška vanjska politika koja je i izravno intervenirala u crkvene prilike. Do osnivanja zaklade Josipa II. nije došlo slučajno. Josip II. je aktivno pripremao uključivanje Bosne u svoje carstvo i u sklopu toga je prvi korak poduzeo kada je 1784. godine umro apostolski vikar Marko Dobretić. Najprije je iskoristio svoj utjecaj i osigurao da za Dobretićeva nasljednika bude izabran Augustin Botoš Okić, franjevac koji je imao iskustvo predavanja na brojnim učilištima u Italiji, a kojega su suvremenici smatrali bliskim jozefinističkim idejama.¹⁴ Okić se po konsekraciji zaputio u Beč gdje se susreo s vladarom, a zatim je svoju prvu kanonsku vizitaciju iskoristio kako bi Antunu Božiću, mladom zastavniku habsburške vojske, omogućio izviđanje stanja infrastrukture bitne za ratovanje: tvrđava i putova.¹⁵ Okić je zauzvrat te usluge dobio osnivanje zaklade, a očito se nadao da bi po habsburškom pripajanju Bosne mogao postati i redovitim biskupom. Dubički rat nije donio željene promjene, ali habsburško miješanje u crkvene prilike nije prestalo. Okić je 1792. godine uslijed bolesti ostao praktički nepokretan, pa je imenovan njegov pomoćnik kojemu je također dodijeljen biskupski naslov čime je na neki način bio i designiran za budućeg apostolskog

¹⁴ O Okićevu izboru govori se u: R. BARIŠIĆ, *Bosanski Ugri*, str. 43. U crkvenom pogledu jozefinističke ideje su smjerale stavljanju Crkve pod jači državni nadzor, a Josip II. je proveo i niz drugih intervencija. Primjerice, ukinuo je samostane svih crkvenih redova čiji su pripadnici vodili kontemplativan život pod izlikom da time ne doprinose široj društvenoj koristi. Također, car se pačao čak i u bogoslužje nastojeći smanjiti ono što je držao pretjeranom pompom.

¹⁵ Božić je sastavio izvještaj na njemačkom jeziku koji je objavljen u: HAMDİJA KREŠEVLJAKOVIĆ – HAMDİJA KAPIDŽIĆ (prir.), *Vojno-geografski opis Bosne pred Dubički rat od 1785. godine*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1957.

vikara. Riječ je bila o Grgi Ilijiću Varešaninu koji je onda 1798. godine doista i naslijedio Okića. Kada je i sam onemoćao, za njegova je pomoćnika i nasljednika bio imenovan Augustin Miletić.¹⁶

U slučaju obojice smatra se da je presudnu ulogu igrala habsburška podrška. Budući da je Ilijić već kao provincijal bio u sukobu s određenim strujama u Bosni Srebrenoj, ovo habsburško miješanje nije najbolje sjelo mnogim franjevcima. Situacija se popravila kada je veću ulogu preuzeo Miletić koji je bio daleko pomirljiviji i taktičniji u nastupu. Veze koje su konkretno vladale između vlasti u Monarhiji s jedne, te Ilijića i Miletića s druge strane ne dosežu razinu onih u koje se upleo Okić. Ilijić je nehotice kompromitirao svoj položaj kada je makarski kanonik Ivan Josip Pavlović Lučić zlorabio njegovo povjerenje te je o trošku zaklade Josipa II. na školovanje u Italiju poslao šestoricu mladića iz Dalmacije, među kojima i dvojicu svojih nećaka.¹⁷ Budući da je Pavlović Lučić podržao francusku vladavinu u Dalmaciji, Ilijić se našao u nezgodnoj situaciji i veća Miletićeva uloga u upravljanju vikarijatom je možda bila posljedicom i toga, a ne samo slabljenja Ilijićeve zdravlja. Miletićev pontifikat potrajao je do 1831. godine. Slijedio je prohabsburšku orijentaciju, ali kako nije bilo vanjskopolitičkih zapleta, tako nije ni mogao zaigrati aktivniju ulogu.

Habsburška je politika imala svoje pouzdanike i među franjevcima koji nisu obnašali istaknutije službe. Božićev izvještaj otkriva da je u nekim mjestima mogao računati na prilično aktivnu podršku lokalnih franjevac koji su ga opskrbljivali potrebnim informacijama, ali je ponegdje nailazio i na suzdržaniji prijem, vjerojatno uvjetovan strahom od reperkusija uslijed eventualnog otkrivanja.¹⁸ Kao najistaknutiji habsburški čovjek od povjerenja obično se navodi Ilija Starčević.¹⁹ Još uvijek nije istraženo koliko su daleko išle takve veze i Starčevićeve aktivnosti. Prema sjećanjima Stjepana Ilije Verkovića

¹⁶ Usp. S. M. DŽAJA, *Katolici u Bosni*, str. 113-118.

¹⁷ O tome više u: R. BARIŠIĆ, *Bosanski Ugri*, str. 115-117.

¹⁸ Usp. H. KREŠEVLJAKOVIĆ – H. KAPIDŽIĆ, *Vojno-geografski opis Bosne*, str. 8-9.

¹⁹ O njemu više u: "STARČEVIĆ, Ilija", u: *Hrvatski franjevački biografski leksikon* (dalje: *HFBL*), Zagreb, 2010., str. 504. Značajan je njegov doprinos širenju pučkoga školstva u Bosni, a njegov odnos s habsburškom politikom tek treba biti detaljno rasvijetljen.

Starčević je bio prilično oprezan po tom pitanju, pa je u redovitim razmacima uništavao pisma i ostale materijale koje je primao.²⁰

Naknadnim uvidom u razvoj prilika u Bosni može se zaključiti da je Josip II. imao konkretne planove uklapanja toga teritorija u svoju Monarhiju. Opravdano je pretpostaviti da bi crkveni aspekti te politike naišli na nezadovoljstvo, ako ne i otpor bosanskih franjevac. U stoljeću nakon Josipove smrti, Monarhija nije pokazivala težnju (ili mogućnost) širenja južno od Save. Habsburška politika kao da se zadovoljavala time da održava veze s franjevcima kao najistaknutijim predstavnicima bosanskih katolika. Takav *status quo* je velik dio njih i zadovoljavao, ali je pasivnost habsburške vanjske politike u ostvarivanju cilja do kojega je franjevcima bilo najviše stalo – dokidanja osmanske vladavine, dovodila i do njihova sve kritičnijeg stava, odnosno traženju novih uzora. Nakon smrti Augustina Miletića i izbora novog apostolskoga vikara Rafe Barišića odnosi između franjevac su upali u mrežu sukoba koji pažljivijim iščitavanjem zrcale značajne promjene do kojih je došlo u nešto manje od pola stoljeća nakon Dubičkog rata.

Za razliku od dvojice svojih prethodnika, Miletić za života nije dobio svoga pomoćnika s biskupskom titulom. Barišić je dobio službu provikara, ali bez biskupskoga ređenja. U sukobima koji su kasnije uslijedili, strana protivna Barišiću je optuživala čak i samoga Miletića da je omogućio Barišićev izbor po *talijanskoj* liniji. Naime, do toga vremena se već počela osjećati podjela franjevac prema smjeru pohađanja obrazovanja i razvile su se dvije struje: *Ugri* i *Talijani*.²¹ Prvi su s vremenom postali brojniji, ali su se žalili da nisu dovoljno zastupljeni u upravnim službama Bosne Srebrene.²² U tom smislu su optuživali *Talijane* da održavaju svoju prevlast strančarenjem i stvaranjem vlastitih klika. Vlastohleplje nije ni izdaleka bilo jedina razlika ovih dviju grupa. Naime, uvjeti smještaja i tijek školovanja, pa

²⁰ Izrekao ju je u pismu koje je uputio Josipu Dobroslavu Božiću. Verkovićeve pisma objavljujvana su u nekoliko navrata, a te je zbirke objedinio i priredio Marko Matolić. Usp. STJEPAN VERKOVIĆ, *Izabrana pisma i dopisi*, Matica hrvatska Orašje, Orašje, 2021. Podatci o Starčeviću nalaze se na str. 159.

²¹ O ovoj podjeli više u: R. BARIŠIĆ, *Bosanski Ugri*, str. 248-249.

²² Prvi provincijal koji je cjelokupno školovanje proveo kao stipendist zaklade Josipa II. bio je Petar Kordić, st., izabran 1817. godine.

susljedno tomu i donesena iskustva bili su prilično različiti. Dok je većina *Ugara* i nekoliko puta mijenjala adresu stanovanja, susrećući se na taj način s različitim iskustvima, *Talijani* su uglavnom tijekom studija bili statični. Nastava je u Monarhiji bila u odnosu na prilike u Italiji osuvremenjena, a s vremenom su nadležna tijela nastojala nastavne sadržaje prilagoditi budućim potrebama bosanskih franjevača. Tako su oni često bili oslobođeni polazjenja matematike i ostalih prirodnjačkih predmeta, a i na studiju teologije se od njih u najvećoj mjeri očekivalo usmjeravanje na moralku, pastoral i dogmatiku. Također, od njih se tražio barem minimum kompetencija u aktivnoj uporabi latinskog jezika. Kao posljedica, svi su viđeniji stvaratelji na latinskom jeziku početkom 19. stoljeća bili *Ugri*.²³ Klerici koji su studirali u Italiji prolazili su manje dinamičan studij. Uza spomenutu stabilnost po pitanju boravišta, sudeći prema kasnijim zapažanjima i sjećanjima, pred njih nisu bili postavljani nekakvi visoki standardi – što ne znači da ih neki, ali na vlastitu inicijativu, nisu i ostvarili. Ako je vjerovati nekim izvorima, mnogi su se iz Italije vratili, a da nisu naučili latinski.

Društvene prilike koje su zatekli također su bile drukčije. *Talijani* su se kretali i u jezično i u konfesionalno kompaktnim zajednicama.²⁴ Proto-nacionalna gibanja usmjerena ujedinjenju Italije često su imala antiklerikalan karakter.²⁵ To je na bosanske franjevce moglo utjecati

²³ To je vidljivo na popisu pjesnika koji su stvarali na latinskom. Usp. STJEPAN PAVIĆ (prir.), *Latinske pjesme bosanskih franjevača*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2015. Ondje su zastupljeni Ambrozije Matić, Blaž Josić, Andrija Barukčić i Josip Kovačević, a koji su svi po studiju bili *Ugri*. Josip je bilo redovničko ime Tome Kovačevića o kome će biti još više riječi u ovome tekstu.

²⁴ Neosporna je činjenica da između dijalekata različitih talijanskih pokrajina i danas postoje razlike koje utječu na stupanj međusobne razumljivosti, a da je to bilo izraženije u vrijeme kada nije postojalo opće javno školstvo na standardnom jeziku. Ipak, već je u vrijeme boravka bosanskih klerika postojala varijanta izgrađena na toskanskom koja se koristila i u crkvenim redovima. K tomu, za razliku od stipendista zaklade Josipa II., bosanski su studenti u Italiji studij većinom provodili na jednom mjestu, dakle i u lingvistički kompaktnim sredinama.

²⁵ Iako potječe iz nešto kasnijega razdoblja, dobar primjer pruža pismo koje je Marko Barać 9. rujna 1850. poslao iz Pise, gdje je studirao, u Fojnicu Boni Perišiću. U njemu, između ostalog, opisuje glasine o antiklerikalnoj zavjeri: *Od novosti samo ovo: Večer uoči Velike Gospe neki zločinci su se ovdje (u Pisi*

samo na način da je kod njih dodatno ojačavalo konfesionalizam kao okosnicu identiteta, što ih je onda po katoličkoj liniji činilo još uvjerenijim pristašama Habsburgovaca. S druge strane, *Ugri* su, kako je prikazano, zatekli daleko složeniju sliku odnosa i na jezičnom (pa stoga i nacionalnom) i na konfesionalnom planu. Premda to sigurno nije slabilo njihovu osobnu privrženost katolicizmu, ipak je kod brojnih među njima jačala i ideja o uzajamnosti temeljenoj na jezičnom srodstvu. Nimalo slučajno, jedan od najpoznatijih bosanskih iliraca Franjo Jukić je svoja nastojanja u širenju školstva u startu postavio nadkonfesionalno.

O ovoj podjeli saznajemo posredno i naknadno, pri čemu u najvećoj mjeri izostaju oni neposredni izvori u vidu pisama u kojima bi pojedinci izravnije iznijeli vlastite nazore. U onima koji su djelomično očuvani opaža se da je upravo Barišić i prije povratka u Bosnu, odatle je otišao 1817., pokazivao zazor prema subraći školovanoj u Ugarskoj.²⁶ Vrijedi imati na umu da je većina izvora koji apostrofiraju ovu podjelu nastala u *ugarskom* okrilju, pa ih je stoga nužno uzeti *cum grano salis* s obzirom na nedvosmislenu pristranost. Ipak, nije neopravdano prihvatiti osnovne trendove: *Talijani* su izražavali sumnju u pravovjernost studija koji su *Ugri* pohađali, što nedvojbeno valja pripisati i dalje prisutnim tendencijama jozefinizma, a koje su bosanskim studentima kao nedovoljno pravovjerne predstavljali njihovi talijanski predavači. Kada Barišić kao apostolski vikar upadne u sukob s onim dijelom Provincije u kojemu su dominirali *Ugri*, još je veću oštricu usmjerio na optužbe u smislu njihove političke nelojalnosti upadajući na taj način u paradokse ne tako rijetke za bosansku povijest. Na liniji političke lojalnosti Habsburškoj Monarhiji, temeljene isključivo na konfesionalnoj pripadnosti, Barišić je optuživao *Ugre* za djelovanje usmjereno protiv Monarhije. U isto vrijeme, u Rimu je

op. a.), u *Firenci, Lucci i Sieni* urotili s namjerom da pobiju sve svećenike, ali su ih razotkrili i spriječili. Svejedno, mržnja se nije smanjila. Usp. R. BARIŠIĆ, *Od Pečuha do Fojnice*, str. 357. Barać je pismo izvorno sastavio na latinskom.

²⁶ Usp. Јосип Матасовић (prir.), *Фојничка регеста*, Српска краљевска академија, Сремски Карловци, 1927., str. 309. Riječ je o spisu *Borenje Daržave Bosne Srebrenite s' Biskupom G. Rafom Barišićem* čiji se rukopis čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Sastavio ga je netko od Barišićevih protivnika. Matasović je pretpostavljao da bi autorom mogao biti Franjo Jukić, ali je za to mala vjerojatnost.

u pitanje dovodio njihovo pravovjerje gradeći to na lokaciji njihova obrazovanja. U Barišićevoj verbalnoj kutiji Habsburška je Monarhija bila baš poput nekakve Schrödingerove mačke u isto vrijeme bivajući i katolička i protukatolička, ovisno gdje je tu kutiju otvarao.

Kada se njegov sukob s protivnom strujom već razmahao, ali prije negoli je baš kulminirao, Barišić je sastavio molbu upućenu habsburškom dvoru u kojoj poziva na šticeenje bosanskih katolika.²⁷ U njoj se dotaknuo i političke situacije rekavši: "Mi ne tražimo slobode, koju si prisvajaju osobito ovih vremena neki, radi izprazne obmane, na štetu vjere i države, kojoj mi za ime ni ne znamo, a kamo li da njezina tobožnja prava zahtievamo, mi smo zadovoljni našom prostošću, časti u javnosti ne želimo, koji smo odavna na robstvo privikli."²⁸ Riječi apostolskoga vikara zavrjeđuju propitkivanje.

Imajući u vidu gore ocrtni kontekst socijalizacijskih procesa koje su dvije grupe bosanskih franjevac pohađale svaka u svom društveno-političkom okruženju, Barišićeve riječi se mogu tumačiti i na način da je i dalje naglasak stavljao primarno na konfesionalnu pripadnost. Cjelokupan je tekst napisan u jednostavnoj crno-bijeloj slici s jedne strane potpuno obespravljenih katolika koji trpe stalna i nezamisliva nasilja, a s druge muslimana koji su glavni krivci za spomenuto. Apostolski se vikar, doduše, dotiče i nekih političkih pitanja, ali samo kako bi dodatno naglasio tu dihotomiju. Tako spominje bune bosanskih kapetana koje također smješta u prilično pojednostavljen kontekst muslimana koji, osim što čine brojna nasilja, nisu

²⁷ Izvorni tekst sastavljen je na latinskom jeziku tijekom Barišićeva boravka u Rimu 1837. godine a objavljen je u: MIJO VJENCESLAV BATINIĆ, "Njekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj poviesti", u: *Starine JAZU*, Knj. 17, Zagreb, 1885., str. 110-116. Prijevod je pod naslovom *Spomenica bosanskih katolika kojom se habzburški dom moli za pokroviteljstvo* objavio Radoslav Glavaš. Julijan Jelenić je tvrdio da se dva teksta podudaraju, ali ga je datirao u 1838. godinu. Glavaš je tekst našao u Arhivu u Mostaru, ali je iz usporedbe vidljivo da je njegova verzija nešto dulja. Nije poznato je li Batinić skratio verziju koju je pronašao u Rimu ili je sam Barišić na koncu odlučio poslati nešto kraći tekst. Citati u glavnom tekstu preuzeti su prema: JULIJAN JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci, II. svezak (1780.-1878.)*, Prva hrvatska tiskara Kramarić i M. Raguz, Sarajevo, 1915., str. 150-162.

²⁸ Ovaj se citat nalazi u Glavaševoj verziji, a nema ga u onoj koju je priredio Batinić. Usp. prethodnu bilješku.

ni politički lojalni središnjoj vlasti, za razliku od katolika koji, pak, zauzvrat svoje vjernosti ne dobivaju nikakvu zaštitu od nasilja kojima su izloženi. Štoviše, javni se službenici – dakle, produžena ruka Države – čak i upliću u franjevački pastoralni rad, omogućavajući običnim vjernicima kršenje nekih katoličkih propisa.²⁹ Daleko su zanimljivije Barišićeve opaske uz riječi nabijene emotivnim značenjem kao što su *sloboda* i *država*, kao i iz njih proizlazeća *prava*.

Teško je zanemariti maniristički ton cijeloga spisa, pa tako i ovih riječi. Reći da je Barišić doista smatrao da cjelokupna katolička zajednica u Bosni ne traži slobodu i to nakon što je posvetio zamjetan trud kako bi živim riječima i uz puno tragičnoga patosa prikazao ne-slobodu, predstavljalo bi neodrživi logički *salto mortale*. Iz Glavaševa je prijevoda i nejasno smatra li Barišić da *prava* proizlaze iz slobode ili države. Naime, kada se osvrće na težnje *njekih* koji si *radi izprazne obmane* iskazuju slobodarske težnje, Barišić govori da je to na *štetu vjere i države*. Ako su one povezane, onda bi se sljedeća atributna rečenica (*kojoj mi ni za ime ne znamo*) trebala tumačiti kao odnoseća na riječ *sloboda*. S druge strane, logično je zaključiti da su *prava* vezana uz državu, kao i da države nema bez slobode, pa bi se ovo pretresanje moglo smatrati izlišnim. Svrha je ove sintaktičke analize ukazati na to koliko je nezahvalno baratati pojmovljem stoljećima nakon što je iskorišteno. Također, ne smije se smetnuti s uma mogućnost kako je sam Barišić ove riječi uklonio iz konačne redakcije svog

²⁹ "Sudci zvani kadije, sklapaju ženitbe med katolicima, koji im se god prijave, i to u drugom stupnju rodstva ili s drugom kojom mu drago zapriekom, pa i naravnom, vjenčavaju ih, samo kad im se plati, i to sve proti božjim i crkvenim zakonima; i time šire put čestim otimačinama djevojaka, strahovitim svetogrdjima, koja mladji katolici počinjaju. Otimlju, naime, djevojke rodice, izpunjuju na njima svoje strasti i tad ih vode kadijama, prije već podkupljenim, i prietnjom i silom natjerani sile ih, da sklope nezakonitu ženitbu. Njeki pako kršćani, kojim su dodijale njihove žene, ili strašću zavedeni, odgone ih od sebe, svoje žene, a druge si uzimlju i vjenčavaju ih pred kadijom; ili zadržeci obadvie kod sebe u svedjernom suložništvu i preljubu živu. Ovo Turci rado čine, ili da nagomilaju blaga ili iz mržnje prama našoj svetoj vjeri, jer ženitbe, kojih se i oni zgražavaju u svojoj sljedbi, ove u našoj vjeri rado dopuščaju. Nakon toga sile naše svećenike, da one svetogrdne ženitbe, učinjene proti božjim i čovječjim zakonima, odobre, i to da izvedu, priete, šibaju, u tamne tamnice bacaju, novac iziskuju; inače ih optužuju kao preziratelje zakona Muhamedova." *Isto*, str. 157-158.

apela, što bi otvaralo prostor za iznošenje niza teza kojima bi ovaj tekst izišao iz postavljenih okvira.

U sličnom kontekstu nagađanja ostaje i pitanje tko su *njeki* na koje se Barišić očito kritički osvrće, a koji si slobodu prisvajaju. Apostolski vikar je mogao u duhu svoga vremena i iz svog politički nedvojbeno konzervativnog svjetonazora govoriti općenito referirajući se na razne pokrete koji su priželjkivali više slobode (u najširem značenju te riječi). Međutim, mogao je ciljati i na *Ugre* za koje su do njega mogli doprijeti glasi kako više ne stoje toliko bespogovorno na liniji odanosti Habsburškoj Monarhiji.

Utjecaj ilirskoga pokreta

Već je spomenuto kako je stipendiranje klerika Bosne Srebrene te njihov boravak, osobito u hrvatskim krajevima, možda i najznačajniji utjecaj na prilike u Bosni dugoročno imalo širenjem ideja ilirskoga pokreta. Do dublje analize i argumentacije razvoj ovoga procesa, stavljen u uobičajene okvire, ostaje uvjerljivom, ali ipak prije svega hipotezom. Naime, postojeći stupanj istraženosti svodi se na pojednostavljenu sliku klerikâ kao onih koji su usvojili ideje ilirizma u obliku zadanom od drugih, a onda ih jednostavno prenosili u matični zavičaj. U takvu se kontekstu bosanski ilirizam može promatrati kao regionalna inačica onoga u Hrvatskoj, a njihov tijek istim – od ilirskoga pokreta u smjeru hrvatskog narodnog preporoda. To, dakako, nije pogrešno, ali baš ni potpuna slika. Bosanski ilirci su se možda napajali s istog izvora, ali upitno je koliko su djelovali u međusobnoj koordinaciji.³⁰

³⁰ Ovo se možda najbolje ogleda u natuknicama znamenitijih bosanskih iliraca u *Hrvatskom franjevačkom biografskom leksikonu*. Tako za Martića stoji: "Za školovanja u Zagrebu upoznao se s Ljudevitom Gajem, Vjekoslavom Babukićem, Stankom Vrazom i drugim hrv. preporoditeljima (ilircima), čije je ideje prihvatio i ostao im vjeran." Usp. "MARTIĆ, Grgo Mato", *HFBL*, str. 366. Nedić je opisan: "Kao student upoznao se s idejama hrvatskoga narodnog preporoda, koje je poslije uporno promicao u Bosni." Usp. "NEDIĆ, Martin Ivan", *HFBL*, str. 405. Kod Jukića je napravljena nešto nijansirana slika: "Zauzimajući se za političku emancipaciju Bosne, povezao se s predstavnicima velikosrpske nacionalne ideje, a potom je prihvatio upravu Omer-paše Latasa. (...) Pod utjecajem ideja hrvatskoga narodnoga preporoda, zagovarao je uvođenje Gajeva pravopisa u Bosni ...". Usp. "JUKIĆ, Ivan Franjo", *HFBL*, str.

Barišić je beskrupulozno optuživao sve svoje protivnike za političku nelojalnost i revolucionarne težnje, čak i akcije, ali se nije upuštao ni u kakvo argumentiranje. Sam nije uočavao da ideje ilirskoga pokreta nisu jedine s kojima su se klerici susretali. Na njih je utjecaj imalo i srpsko građanstvo u Ugarskoj, pri čemu su došli u susret s utjecajem kruga okupljenog oko Save Tekelije.³¹ Upravo su oni bosanski franjevci koji su došli u bilo izravan bilo posredan kontakt s ovim strujanjima, nehotice i dali Barišićevim optužbama određenu potvrdu.

Tumačenja toga što su bili dugoročni planovi nositelja ilirskoga pokreta ovom prilikom se moraju ostaviti u što načelnijem kontekstu. Nedvojbeno je da je njihov konačan cilj bio kudikamo maglovitiji i nejasniji. Ne može se reći da su Gaj i ljudi oko njega zamišljali hrvatsku ili južnoslavensku nacionalnu državu, osobito ne na način na koji su to činili oni koji su se na njih, često i mnogo kasnije, pozivali. Kakva god da je bila stvarna narav Gajevih odnosa s Rusijom nakon 1838., njihovi stvarni ciljevi nisu mogli biti poznati bosanskim

269-270. Usporedi li se popis bibliografije o svakom od navedenih, uočiti će se da je ona o Jukiću najrecentnija u odnosu na vrijeme u kojemu je leksikon nastajao. U međuvremenu je objavljeno novo izdanje Jukićevih izabranih tekstova u sklopu drugoga kola edicije *Iz Bosne Srebrene*, koju je priredio Ivan Lovrenović. Usp. IVAN FRANJO JUKIĆ, *Izabrani spisi*, Synopsis, Sarajevo – Zagreb, 2015. O Nediću i Martiću je u novije vrijeme pisano znatno manje. Vrijedi istaknuti ZORAN GRIJAK – ZRINKA BLAŽEVIĆ, "Korespondencija fra Martin Nedić – Ljudevit Gaj 1839-1841. Prilog proučavanju odjeka ilirskog pokreta u Bosni i Hercegovini", u: *Prilozi*, 41, Sarajevo, 2012., str. 21-58, odnosno: VLASTA ŠVOGER, "Martin Nedić o prilikama u Bosni i Hercegovini sredinom 19. stoljeća", u: *Historijski zbornik*, LXV, br. 2, Zagreb, 2012., str. 387-420. Potonji je priložen i priređenom izdanju Nedićevih tekstova koje je slao Gaju radi objavljivanja u tisku. Usp. MARKO MATOLIĆ (prir.), *S bosanske granice: dopisi i izvještaji fra Martina Nedića o stanju u Bosni i Hercegovini objavljeni u Gajevim Novinama (1838-1855)*, Centar za kulturu Orašje, Orašje, 2020. Za sve je autore i dalje nezaobilazno polazište Nedićeva biografija objavljena još 1940. Usp. RASTISLAV DRLJIĆ, *Prvi Ilir Bosne fra Martin Nedić 1810.-1895.*, Sarajevo, 1940.

³¹ Sava Tekelija (1761.-1842.) bio je srpski pravnik, političar i kulturni djelatnik, središnja ličnost srpske zajednice u Ugarskoj. Osnovao je *Tekelijanum* kao zakladu koja je pomagala školovanje siromašnih srpskih đaka i studenata. Bio je protivnik jezične i pravopisne reforme Vuka Karadžića. Usp. Tekelija, Sava. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013.-2025. Pristupljeno 17. lipnja 2025. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/tekelija-sava>>.

ilircima. Tek im je djelomično mogla biti inspirativna Gajeva poznata krilatica: "Da Bog (po)živi konstituciju ugarsku, kraljevinu Hrvatsku i narodnost ilirsku."³² Bosanski su franjevci bili primarno zainteresirani za poboljšanje položaja vlastite zajednice, a usprkos međusobnim antagonizmima i Barišić i njegovi protivnici to su promatrali na isti način. Upravo kao što Barišićev apel caru i kralju Ferdinandu obiluje opisima neravnopravnosti bosanskih katolika i nasilja koja njihovi muslimanski susjedi čine nad njima, tako je i *Razgovor koji vile Ilirkinje imadoše u pramalitje 1835.* – spjev koji je Nediću dodijelio naslov *prvog Ilira Bosne* – zapravo naslonjen na tradiciju protuosmanskoga diskursa koji čini okosnicu cjelokupnog sadržaja.³³

Iz toga razloga ne čudi što se u redovima bosanskih iliraca, osobito u toj ranoj fazi, nije razvio nikakav konkretniji politički koncept uređenja Bosne. Čak i Jukićev apel sultanu Abdulu Medžidu, sastavljen 1850., pažljivim iščitavanjem pokazuje nastojanja za dobivanjem ravnopravnosti s muslimanima, a one točke u kojima njegov autor sultanu ukazuje na krivce za težak položaj katolika sugeriraju prisutnost dubokoga nepovjerenja u one koji bi po ilirskom ideologemu trebali biti promatrani bliskima.³⁴ Naravno, nije postojao ni institucionalni okvir u kojemu bi ilirci mogli iznositi ikakav ozbiljniji program. Konkretna akcije poduzimao je, pak, onaj dio franjevac koji je bio u bližem doticaju sa srpskom idejom.

I Barišić i Nedić i Jukić, s različitih polazišta i u različitim prilikama, kao glavne vinovnike nedaća svoje zajednice navode lokalne muslimane. Nedić je kasnije taj stav i izravno iznio u svojoj povijesti Bosne

³² Gaj ju je izrekao 1841. godine povodom pobjede Ilirske stranke (narodnjaka) na izborima za Križevačku županiju. Usp. JAROSLAV ŠIDAK i dr., *Hrvatski narodni preporod – ilirski pokret*, Školska knjiga – Stvarnost, Zagreb, ²1990, str. 136.

³³ Usp. *Razgovor koga Vile Ilirkinje imadoshe u pramalitje godine 1835.* U Karlovcu, Tiskom Ivanna Nep. Pretinera. Djelo je tiskano 1839. godine o Gajevu trošku, ali anonimno. Postojale su tvrdnje koje osporavaju Nedićevo autorstvo, ali ono je danas prihvaćeno. Usp. Z. GRIJAK – Z. BLAŽEVIĆ, "Korespondencija", str. 40-48.

³⁴ Jukić je tekst sastavio 1850. godine pod naslovom *Želje i molbe kristjanah u Bosni i Hercegovini, koje ponizno prikazuju njegovom carskom veličanstvu sretnovladajućem sultanu Abdul-Medžidu*, a ovdje je korišteno izdanje koje se nalazi u: I. F. JUKIĆ, *Izabrani spisi*, str. 469-476.

napisavši: "Al nut ljute ranel! .. Kako se s vremenom sramotno iznevjeriše toj pogodbi (*Ahdnami*, *op. a.*) carski ljudi t. j. zapovjednici, paše, kadije, poreznici itd. Al uzmemo li stvar zrelije i oštrije promatrati, to moramo priznati, da su prekršitelji ugovora ne pravi Turci, nô baš poturčenici bili i to naša krv, naše domovine sinci, Bošnjak i Hercegovac."³⁵ Jednako govori i pred kraj: "Razmotriv stvar bistro, očita je istina, da su redovnici sve nevolje i muke trpili samo od bosanskih poturčenjaka, koji se nisu bojali ni sultana, ni njegovih fermanah, njima je kršćanski svijet bio i krv i nož."³⁶ U takvoj atmosferi priželjkivane su konkretnije akcije, a postavljani i prozaičniji ciljevi. Habsburška vanjska politika je u tom smislu mogla biti samo izvorom frustracija. Njih je u svom pismu upućenom iz Beča u Kreševo 1836. godine sumirao Petar Marešević: "Ja nji i njiova obećanja dobro znadem, nishta odtoga nebude, xali Bogh truda, da pacse mi se za nikada od ovoga Dvora (*bečkog op. a.*) ne budemo shto pomogli, jerbo za nas, niti za nash narod i karshčanluk, shto mare, nitiche nas ovaj dvor ikada pomochi, oli shto vishe osloboditi nas od napasti i globe turske."³⁷

U nastavku pisma Marešević je svojoj subraći savjetovao potražiti pomoć od Rusa. Svjestan da bi takav savjet među franjevcima mogao podići obrve, ukazao je na vlastita iskustva u susretima s Rusima koji su živjeli u Beču, a koji su ga uvjeravali da je njima od konfesionalne pripadnosti važnije to što su "nash slavinski Narod" i "nasha karv, mi vas ljubimo kako nashu Bratju".³⁸ Zabacivanje konfesionalnog u ko-

³⁵ Usp. MARTIN NEDIĆ, *Stanje redodržave Bosne Srebrene poslije pada kraljevstva bosanskoga pak do okupacije: u četiri vieka*, Pretisak 1. izdanja, Samobor, Fortuna, 2011., str. 53. Djelo je izvorno tiskano u Đakovu 1884. godine.

³⁶ *Isto*, str. 116-117.

³⁷ Pismo je poslao Andriji Kujundžiću, a objavljeno je u: JULIJAN JELENIĆ, *Izvori za kulturnu povjest bosanskih franjevaca*, Sarajevo, Zemaljska štamparija, 1913., str. 150-151. Marešević se nalazio na studiju još od 1820. godine kada je u Radni, u današnjoj Rumunjskoj, upisao prvu godinu studija filozofije. Daljnji je studij pohađao u Iloku, gdje je dovršio filozofiju, teologiju je studirao u Székesfehérváru, Zagrebu i Vukovaru, a 1825. godine zaređen je za svećenika. Iz Vukovara je prešao u Peštu gdje je do 1830. godine završio četiri godine studija medicine. Nakon toga je poslan u Beč na dodatno usavršavanje. Nedugo nakon ovoga pisma napustio je franjevce i prema nekim podatcima u okolici Budima je radio kao liječnik. Usp. R. BARIŠIĆ, *Bosanski Ugri*, str. 389.

³⁸ J. JELENIĆ, *Izvori*, str. 151.

rist nacionalnoga vjerojatno je kod Mareševića odigralo i određenu ulogu u odluci da napusti svećenički poziv i ostane u Ugarskoj. Savjetujući Kujundžiću da bi se Bosna Srebrena možda mogla okrenuti prema Rusiji i tražiti pomoć, naveo je primjere Srba, Crnogoraca i Armenaca kao onih koji su, oslanjajući se na rusku pomoć, postigli poboljšanje svojih prilika.

Prvi srpski ustanak pao je u vrijeme kada je Bosna Srebrena bila zaokupljena dijelom trzavicama s apostolskim vikarom Ilijićem, a dijelom i francuskom prisutnošću u svom susjedstvu.³⁹ Vjerojatno su i to razlozi zbog kojih za sad ne postoje izvori nastali u redovima bosanskih franjevac koji bi otkrili njihove dojmove o ovim događajima. Najvažnije je ipak to što su uspješne posljedice srpskih ustaničkih nastojanja mogle biti vidljive tek kasnije.⁴⁰ I na ove impresije nailazimo posredno.

Grgo Lozić bio je student druge godine teologije u Egeru kada je u lipnju 1833. poslao pismo Boni Perišiću, koji je tada u Pečuhu dovršavao studij filozofije. Nakon kratkih informacija o svom i upita o stanju svog adresata, Lozić se dotaknuo političkih prilika: "Shto-se dotiče Bosanskoga Kraljestva, iz novinasam čuo dassé jako bune prokleti Turczi Bosanski, da nash narod slavni i dobri mnoga progonstva tärpi. Po isti načín čuosam daje Stambol od Moskova osvojen, ali texko virrujem (...). Kamo srichia dabi istina bila, barem i mibi očima progledali i Servianczi."⁴¹ Ovaj citat sadrži isti topos kao prijašnji analizirani i spominjani diskurs kod Barišića, Nedića i Jukića – domaći muslimani svojim akcijama izazivaju probleme bosanskim katolicima. Novi je element uključivanje Srba kao onih čiji bi se

³⁹ O utjecaju ovih događaja na prilike bosanskih katolika više u: S. M. DŽAJA, *Katolici u Bosni*, str. 93 i dalje.

⁴⁰ Ne treba smetnuti s uma ni određenu bosanocentričnost kod franjevačkih pisaca u Bosni, pa čak ni usmjerenost uglavnom na njihovu vlastitu provinciju. Kao ilustracija može poslužiti pisanje Mate Kristićevića o ustanku u Grčkoj 1820. godine. Kristićević ga stavlja u širi okvir prikaza nasilja osmanskih vlasti nad svojim kršćanskim podanicima, a također ga promatra primarno kroz konfesionalnu prizmu pa tako pojam *Grci* koristi i za bosanske pravoslavce. Usp. MATO KRISTIĆEVIĆ, *Enhiridion*, Fojnica, Franjevački samostan Duha Svetoga, 2019., str. 113 i dalje.

⁴¹ Pismo je objavljeno u: R. BARIŠIĆ, *Od Pečuha do Fojnice*, str. 222.

položaj također popravio. Taj se osjećaj solidarnosti mora povezati s utjecajem sredine u kojoj je Lozić boravio: na studij je došao 1829. u Varaždin gdje je dvije godine kasnije završio studij filozofije nakon kojeg je godinu dana proveo u Brodu, odakle je 1832. godine preselio u Eger gdje je ostao do kraja stipendije.⁴² U Egeru je u ono vrijeme još uvijek bila aktivna srpska pravoslavna zajednica. Nemoguće je, naravno, znati je li Lozić imao ikakvoga doticaja s njom pa se otuda pobudio njegov osjećaj solidarnosti sa Srbima pod osmanskom vlašću, ali postoje primjeri koji ukazuju na upravo takve veze.

Franjevački ustanici 1840. i identitetska previranja

Planovi podizanja ustanka u Bosni 1840., a iza kojih je stajala grupa mladih bosanskih franjevaca, već su dobili i publicističku i historiografsku obradu dobrim dijelom uvjetovanu snagom imena svojih sudionika.⁴³ Ovom se prilikom ne može ulaziti u cjelokupnu problematiku, nego samo na osnovi dosadašnjih analiza iznijeti kontekst ovoga pokušaja. Svi se prikazi slažu da su na Cvjetnicu 1840. godine četvorica bosanskih studenata napustili svoje mjesto studiranja, a zatim se zaputili u Bosnu s ciljem podizanja ustanka, međutim različiti autori navode različite kombinacije. Postoji slaganje da su dvojica ustanika bili Franjo Jukić i Blaž Josić, a većina autora kao jednog od ustanika navodi i Jakova Baltića. U pogledu identiteta četvrtoga postoji daleko veće neslaganje, čak i u sjećanjima samih sudionika, konkretno Baltića. Tako se spominju imena Tome Kovačevića, Bartola Kovačevića i Bartola Jurića. Analiza školskih puteva svih spomenutih ukazuje na to da Bartol Kovačević nije postojao, Toma Kovačević nije mogao biti u Veszprému koji je predstavljao polaznu točku, tako da je četvrti ustanik bio Bartol Jurić, kojemu je, dakle, prezime bilo krivo pročitano. Spomenuta četvorka je stigla u Bosnu, gdje su

⁴² Usp. R. BARIŠIĆ, *Bosanski Ugri*, str. 357-358.

⁴³ Uz biografije pojedinih što stvarnih, što pretpostavljenih ustanika, prvi se pokušaj obrade ove teme nalazi u: LJUBIŠA DOKLESTIĆ, "O pokušaju ustanka u Bosni 1840. i tajnoj politici Gajeva kruga prema Bosni 1843/44.", u: *Historijski zbornik*, 35, Zagreb, 1982., str. 15-41. Ovaj je rad dugo vremena predstavljao i glavno polazište. Neki su aspekti, ponajprije identitet ustanika, prezentirani u: R. BARIŠIĆ, *Bosanski Ugri*, str. 265-268. Ipak, još uvijek nedostaje detaljan prikaz.

se razdvojili svaki s ciljem podizanja ustanka na drugom mjestu. Suočivši se s mlakim odazivom svoje subraće i otvorenim protivljenjem uglednijih starijina poput Marijana Šunjića ili Stjepana Marijanovića, ustanici su ostali bez svoje pobune. Za njihove je planove nekako doznao apostolski vikar Barišić te ih iskoristio da cijelu Bosnu Srebrenu optuži za nelojalnost i pred osmanskim i pred habsburškim vlastima. Zato su Jukić i Baltić bili potajno poslani u Dubrovnik, a Josić natrag u Ugarsku na dovršetak studija. Juričeva sudbina ostala je nerazriješena. Prema nekim tvrdnjama on je jedini doista pokušao organizirati nekakve akcije, ali su ga Osmanlije uhvatili i pogubili. Druge verzije govore u prilog tomu da je napustio franjevce. Kako je nešto kasnije isto učinio i Kovačević te zatim prešao u Srbiju i ondje prihvatio pravoslavlje, u tome valja gledati uzrok zbog kojeg je došlo do poistovjećivanja ove dvojice, čak i na način stvaranja nepostojeće osobe *Bartola Kovačevića*.

Ako je vjerovati Baltiću, apostolski vikar Barišić je franjevce optužio "kano heretike i sumljive u viri katoličkoj a u Beču (...) da su fratri bosanski kolo ilirsko (panslaviste) primili i s Rvatim u sojuzu".⁴⁴ Međutim, Baltić kao izravnu inspiraciju za ustaničke planove ne navodi ni ilirce ni Hrvate, nego jednu srpsku obitelj "iz Bosne starinom" s kojom je spomenuta četvorica drugovala u Veszprému, a koja ih je i potaknula na pokušaj svrgavanja osmanske vlasti.⁴⁵ Drugi izvori navode da je spomenuta obitelj nosila prezime Jovanović, a da je njezin *pater familias* (čije osobno ime bosanski izvori ne pamte) već bio sudionik određene mreže koja je pripremala ustanak. Ovdje cijela stvar uključuje i Kovačevića, ali i dvojicu franjevac koji su službovali u Posavini: Ambrozija Matića i već spomenutog Iliju Starčevića. Prema toj je verziji Kovačević, koji je studirao u Pešti gdje se i osobno upoznao sa Savom Tekelijom, po Slavoniji potajno nabavljao naoružanje i

⁴⁴ Usp. J. BALTIĆ, *Godišnjak*, str. 158.

⁴⁵ "Ondi smo se mi upoznali s nekom obitelji srbskom, koja u našem priateljstvu mlogo vrimenta s njom, očitova da je i ona iz Bosne starinom i da joj je vrlo na srdcu mučno što Bošnjaci toliko teško robstvo pod turčinom podnose i zato da ima namieru Bošnjake pomoći osloboditi. Nego, vele, ako ste priatelji, morate nam pomoći. Mi na ovo odgovorismo, kako bismo mogli pomoći? Mi mladi sveštenici i ništa u rukam nejmamo? Morete, odgovore, narodu pod svetu zakletvu kazati i pripraviti ga za jedan obći ustanak." *Isto*, str. 140.

municiju te ih uz Starčeviću i Matićevu pomoć potajno prebacivao u Posavinu. Jovanović je novcem opskrbio vespremsku četvorku, a zatim se i sam uputio prema Bosni, ali su ga prilikom pokušaja prelaska granice u Brodu uhitile habsburške vlasti. Spoznaja da planovi nemaju habsburšku podršku utjecala je da se Starčević i Matić automatski distanciraju od nje, a neka tumačenja impliciraju da su možda i oni izdali i Jovanovića, ali i Juriča pri čemu je prvi bio uhićen, a drugi, kako je prikazano, možda i pogubljen.⁴⁶

Teško je održiva ideja da je Starčević, koji je sigurno bio habsburški pouzdanik, sudjelovao u opsežnim i rizičnim pripremama za ustanak uvjeren da djeluje na liniji bečke politike, a da je tek tik uoči njegova planiranoga početka shvatio da je izigran. Jednako tako je teško povjerovati u objašnjenje da je habsburška politika stajala iza priprema, a povukla se tek kad je shvatila da su ustanici lojalniji Srbiji nego li njoj. Takve se verzije čine više nego nategnutima, ali promatrane šire zrcale uočljive trendove. Starija generacija franjevac je i dalje bila u iščekivanju pomoći izvana i uzdala se u habsburšku politiku i na nju je vjerojatno poražavajuće djelovala bečka podrška Barišiću. Mlađi naraštaj je bio otvoreniji za primanje političkog utjecaja koji ne treba promatrati kao da je bila riječ u startu o sukobu ilirske (hrvatske) i srpske nacionalne misli.⁴⁷ Bez ideje o ilirskoj uzajamnosti, utjecaj srpske misli bi se već prije slomio o hridi konfesionalizma – na kojoj će se na koncu i nasukati. U svjetlu atmosfere *turskih* nasilja, uspješni Srbije (kao i Grčke) u borbi za osamostaljenje morali su djelovati

⁴⁶ Doklešić je gradi na izvještajima objavljenim u: VACLAV ZAČEK, *Bosna u tajnim izvještajima Františka Zacha iz Beograda (1843-1848)*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1976. (Pravo pisanje prezimena je Žáček na što upozorava Doklešić). Riječ je o nekoliko Zachovih izvještaja, među kojima je najznačajniji onaj od 23. ožujka 1844. u kojemu je prepričao i pismo Blaža Josića, jednog od sudionika ustanka, Tomi Kovačeviću, a u kojem se nalaze podatci o sudjelovanju Starčevića i Matića, kao i samoga Kovačevića u švercanju baruta i naoružanja iz Slavonije u Bosnu, dolasku i hapšenju Jovanovića i propasti ustaničkih planova. Doklešić tvrdi da je Josić ove informacije dao slobodnije, ali ne treba smetnuti s uma ni mogućnost da je zapravo mogla biti riječ o Kovačevićevu pokušaju samopromocije u ranoj fazi svoje nove karijere u Srbiji.

⁴⁷ Ovakvo tumačenje zastupa se u: BRATISLAV TEINOVIĆ, "Bosanski franjevci između Gaja i Garašanina (1836-1849) – suprotnosti dvije nacionalne politike", u: *Historijska traganja*, 16, Sarajevo, 2015., str. 31-91.

inspirativno i mlađe generacije su imale na umu konkretnije akcije, a pojedinci kao spomenuta grupa ustanika dobivali su i konkretne prijedloge i poticaje. U takvom kontekstu ne treba čuditi ni to da su i neki aktivni pristaše ilirskoga pokreta sudbinu potražili u službi Srbije.

Takav primjer pružio je i slučaj Stjepana Ilije Verkovića koji je šest godina studirao u Zagrebu i ondje se upoznao s Gajem koji ga je primio u svoj bliži krug i povjeravao mu neke misije.⁴⁸ U kombinaciji vlastitog nestrpljivoga karaktera i materijalnih prilika, Verković je na koncu odlučio prijeći u Srbiju i ondje mu je uskoro nadređenim postao Ilija Garašanin. Kasniji životni tijek odvuкао ga je u Makedoniju gdje je imao uspjeha kao sakupljač starih rukopisa i antičkoga novca, ali ga je rad na prikupljanju narodnog blaga odveo u epizodu s *Vedom Slavena* koja ga je učinila tragičnom figurom. S druge strane, drugi bivši franjevački student Kovačević je također u srpskoj službi ostatak života ostao aktivan prema bosanskom prostoru nastojeći za srpsku ideju pridobiti bosanske katolike. To, međutim, nisu jedine razlike između njih dvojice.

Kad se promotri Verkovićeva obavještajna djelatnost, ni tu nije bio sretnije ruke. Ostajući vjeran ilirskoj ideji slavenske uzajamnosti Verković je bio pristaša borbe bugarskih pravoslavaca za vlastitu egzarhiju neovisnu o carigradskoj patrijaršiji koja je stajala na grekofonim pozicijama. Budući da je Makedonija već u to vrijeme bila područje pretenzija i samostalne Grčke i postupno sve autonomnije Srbije i Bugarske, sve su tri strane nastojale oko vlastite agitacije. Verković se tako našao u poziciji da ga je bugarska strana doživljavala kao srpskog igrača, ali mu je njegovo podupiranje bugarske egzarhije donijelo sumnje i sa strane njegovih srpskih poslodavaca da je lojalan Bugarskoj. Kako je Verković razmišljao o svemu tome, teško je nedvosmisleno utvrditi. Primjerice, jedan je primjerak *Vede Slavena* poslao i Anti Starčeviću potpisavši se tom prilikom kao "bosanski

⁴⁸ Verkovićeva biografija, poredana prema svim aspektima njegove šarolike djelatnosti, detaljno je obrađena u: LJUBIŠA DOKLESTIĆ, *Stjepan Verković. Život i djelo (1821-1824)*, Srednja Europa, Zagreb, 2007. Političko-obavještajna djelatnost opisana je na str. 119-194.

Hrvat".⁴⁹ U drugim prilikama bio je nazivan i Srbinom i Bugarinom, a izgleda da se na to nije previše obazirao, a kamoli bunio.

Sličan je stav zauzimao i Blaž Josić koji je u jednoj pjesmi izjavio da mu je sasvim svejedno zove li ga tko Srbinom ili Ilirom.⁵⁰ Sudeći po intenzitetu održavanja pismenih veza s pojedincima iz Srbije, Josića bi također trebalo ubrojiti među prosrpski orijentirane bosanske franjevce, a neko je vrijeme istu liniju slijedio i Grgo Martić koji na toj listi navodi i već spomenute Kovačevića i Verkovića, kao i Bartola Juriča i Augustina Momčinovića.⁵¹ Naravno, problem je definirati uopće samu sintagmu *prosrpska orijentacija* već i zbog različite sudbine svih navedenih. Kovačević je umro 1865., a njegov pašanac Ilija Rakić je 1879. godine objavio njegov spis *Opis Bosne i Hercegovine* u čijem predgovoru sve stanovnike Bosne naziva Srbima.⁵² Verković je nakon potucanja po Rusiji, upropaštene reputacije, ali i obiteljskih prilika, napušten od svojih nekadašnjih srpskih poslodavaca, završio kao bugarski umirovljenik gdje je umro 1894. godine. Momčinović je umro od tuberkuloze kao student u Zagrebu 1845.,⁵³ a Josić je ostvario zapaženi *cursus honorum* u redovima Bosne Srebrene, bavio se pjesničkim stvaralaštvom na latinskom jeziku, ali nije poznata njegova aktivnost na širenju srpskog imena. Martić ih je sve nadživio, a premda njegove političke stavove nije uvijek karakterizirala konzistentnost, umro je nedvosmisleno hrvatski opredijeljen.⁵⁴

⁴⁹ Isto, str. 113.

⁵⁰ Usp. S. PAVIĆ, *Latinske pjesme bosanskih franjevaca*, str. 93, bilj. 31. U prepjevu stihovi glase: "Razliku imena nipošto ja ne istražujem ovdje / Hoću li Ilir biti? Ili se Srbinom zvati? / Nego ime Ilir mome odgovara metru / Stoga po želji svak vlastitoj može se zvati". Jelenić o Josiću govori da je imao "indiferentizam prema narodnosti, o kojoj se je baš za njegova života i kod Hrvata i kod Srba najviše pisalo, te mu je bilo svejedno, zvao se tko Ilirom ili Srbinom." J. JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci, II. svezak (1780.-1878.)*, str. 532.

⁵¹ Usp. Isto, str. 185. Zanimljivo je navođenje Juriča s obzirom na to da nije jasno na koji su se način on i Martić mogli upoznati. Nisu pripadali istom samostanu, a nisu im se preklapala ni boravišta tijekom studija. To dodatno pokazuje koliko treba biti oprezan s naknadnim sjećanjima.

⁵² Usp. R. BARIŠIĆ, *Bosanski Ugri*, str. 239 gdje je prenesen i citat.

⁵³ Isto, str. 391-392.

⁵⁴ Usp. MARKO KARAMATIĆ, *Franjevci Bosne Srebrene u vrijeme austrougarske uprave 1878-1914.*, Svjetlo riječi, Sarajevo, 1992., str. 42.

Kako je vidljivo, na gornjem su popisu i trojica najčešće navođenih ustanika iz 1840. godine. Što je bilo s preostalom dvojicom? Jednu od znamenitijih Jukićevih rečenica predstavlja ona: "Bošnjaci su do sad bili ne samo u zemljopisnom smislu, već i u rodoslovnom: *pravi Bošnjaci!* slavni *narod ilirski!*", a zapisao ju je u komentaru kojim je odbacivao tvrdnje da su stanovnici Bosne u nacionalnom pogledu Srbi.⁵⁵ To pokazuje da identitetska pitanja nisu morala nužno biti su-kobljena (usp. Josićev stav gore), ali nisu bila apsolutno nevažna.

Jukićeva nastojanja oko prosvjećivanja pokazuju tu važnu kariku ilirizma: nadilaženje konfesionalne razlike iako u škole koje je organizirao nije uspio uključiti i muslimansku djecu. Kako je već primijećeno, Jukić se sam nikada nije deklarirao Hrvatom,⁵⁶ ali je vrlo rano počeo biti smatran takvim. Učinio je to njegov subrat, kolega i sudionik ustaničke urote Jakov Baltić. U svome spisu *Čestite osobe*, čiji je rukopis preživio palež 1945. godine i čuva se u Arhivu samostana u Gučkoj Gori, Baltić je zapisao: "On je bijo velik narodnjak, naš Narod Hrvatski ljubio je srcem i dušom."⁵⁷ Ove je životopise Baltić počeo sastavljati 1873. godine. Vrijedi se ovdje prisjetiti da je 30-ak godina prije govorio o tome kako je Barišić optuživao fratre da su "s Rvatom u sojuzu", iz čega je vidljivo da je tada Hrvate i sam promatrao kao zasebnu zajednicu.

Kako god da su promatrali identitet svoje zajednice u odnosu na druge, upadljivo je da su svi franjevci imali ideju koju je najopćenitije

⁵⁵ Tekst je pod naslovom *Samo za sada* objavio u Zagrebu 1842. godine. Usp. I. F. JUKIĆ, *Sabrana djela*, str. 97-100. Za razumijevanje, preciznu analizu i osobito kontekstualiziranje Jukićeva poimanja i korištenja pojmova *Bošnjaci* i *bošnjački* bio bi potreban zaseban, pri tom prilično opsežan rad. U glavnim crtama može se govoriti o tome da je spomenute pojmove protezao na sve stanovnike Bosne i Hercegovine, neovisno o njihovoj konfesionalnoj pripadnosti, ali i to da ih je – kako sugerira i citat iz glavnoga teksta – promatrao u širem ilirskom okviru. O konfesionalnim razlikama kao nezanemarivoj prepreci u promatranju ovoga pitanja govori se i nešto niže u glavnom tekstu.

⁵⁶ Usp. SLAVKO HARNI, "Bibliografski rad Ivana Franje Jukića i kraj kulturne povijesti. Bibliografije kao izvor za povijest knjige i kulturnu povijest", u: *Libellarium*, 1, Zadar – Osijek, 2008., str. 32.

⁵⁷ ARHIV FRANJEVAČKOG SAMOSTANA U GUČOJ GORI (dalje: AFSGG), I. Ostavštine subraće, 4. Juro, br. Jakov Baltić (*1813. † 5. I. 1887.), Kut. 206, Ja. Bal. 2, Životopisi čestitih osoba redovnika i svjetovnjaka u Bosni, Dolac. 1873., str. 5.

moguće definirati kao postizanje ravnopravnosti bosanskih katolika ponajprije s muslimanima. Barišić, ali i velik dio starije generacije, uzdao se u habsburšku intervenciju, makar iz njihove ostavštine nije vidljivo kako su to konkretno zamišljali (premda se može pretpostavljati da su se nadali pripajanju Bosne Monarhiji). Mlađi naraštaj tražio je nova rješenja, ali s istom motivacijom. Uspjesi Srbije služili su im kao inspiracija, ali tek su poneki i trajno prešli identitetsku granicu. I u ovom se slučaju napuštanje vlastitoga konfesionalnog okruženja pokazivalo trajnim napuštanjem vlastite zajednice.⁵⁸

Premda će tek detaljnije analize, a osobito stavljanje više slučajeva bosanskih iliraca u međusobni kontekst dati konkretnije konture razvoja identiteta katoličke zajednice u Bosni, Jukićev slučaj može poslužiti kao paradigma ove isprepletenosti. Kao mladi student već 1838. godine upoznaje se s Gajevim djelovanjem kojemu postaje privržen. Dvije godine kasnije, bez imalo krzmanja, upušta se u ustaničke planove potekle u okrilju srpske zajednice u Ugarskoj. Nakon njihova neuspjeha i jednogodišnjega boravka u Dubrovniku, 1842. godine opovrgava tvrdnje da su stanovnici Bosne u nacionalnom pogledu Srbi, ali nije prekinuo trajno suradnju. Nastavio je dopisivanje s Gajem kojemu 1850. piše posvetu u pohvalnom tonu kakav ovaj više nije mogao naći u Hrvatskoj,⁵⁹ da bi potom sve svoje nade

⁵⁸ Vrijedi ovdje istaknuti da sa strane hrvatske historiografije nedostaje potpuna obrada Barišićeve afere. Jedini pokušaj zaokruženoga prikaza predstavlja Илија Кеџмановић, *Баришићева афера - прилог проучавању историје Босне и Херцеговине у првој половини XIX. вијека*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1954. Međutim, djelo je u najvećoj mjeri usmjereno na naglašavanje veza koje su Barišićevi protivnici gradili sa Srbijom, pri čemu je lik apostolskoga vikara onda prikazivan kao reakcionaran i protunarodan. Takva se slika nalazi i u: J. ŠIDAK i dr., *Hrvatski narodni preporod*, str. 143, gdje ga se posebno apostrofira kao proaustrijski orijentiranog i dodatno ističe njegovo prijavljivanje ustanika. O Barišiću je pisano i u: PETAR VRANKIĆ, *La chiesa cattolica nella Bosnia ed Erzegovina al tempo del vescovo fra Raffaele Barišić: (1832-1863)*, Università Gregoriana Editrice, Roma, 1984., ali to djelo nikada nije prevedeno na hrvatski.

⁵⁹ "Kad se samo spomenem natrag 16 godinah, gdje je bila naša književnost, gdje slavjanska uzajemnost, koliko su braća Hrvati i Bošnjaci među sobom oduženi bili, da se već ni za rod jedan nisu držali, gdje bi narodno-politički život; i gdje je sada, u komu je stanju; od milinah prolif suze, kad u Vama spoznam našeg probuditelja, našeg izbavitelja!". Usp. I. F. JUKIĆ, *Izabrani spisi*, str. 322.

stavio u Omera-pašu Latasa koji ga je 1852. godine poslao u zatvor. Konstantu u ovim odnosima predstavlja izostanak njegove suradnje s lokalnim muslimanima koje je doduše smatrao pripadnicima iste bošnjačke zajednice, ali kojima je zamjerao postupanje prema katolicima: "Dobro promislivši, bosanski Turci nisu nikakvog zakona! oni *bašaluk* dèrže za zakon. Kakav je to zakon koi psa više cieni, nego jednokèravnog brata, svoga sugradjanina kèrstjanina?"⁶⁰

Nastavljač njegova izdavačkoga pothvata *Bosanskog prijatelja* Anto Knežević izrijekom će se suprotstavljati identificiranju bosanskih katolika s hrvatstvom i zalagati se za ideju bošnjaštva svih stanovnika Bosne, neovisno o konfesionalnoj pripadnosti. Međutim, upravo će on biti autor *Krvave knjige*, djela koje je ponovno prozivalo muslimane kao nepravedne u odnosu prema kršćanskim susjedima, što potvrđuje koliko je bilo teško nadilaženje starih linija podjele.⁶¹ Nešto prije, slična je situacija ponovno u pokušaj zajedničke akcije dovela Baltića i Kovačevića. Ovaj je 1854. godine u Bosnu donio ponudu srpske vlade koja je željela u Beogradu namjestiti dušobrižnika za postupno narastajuću zajednicu tamošnjih katolika. Nemajući povjerenja u svećenike s prostora Habsburške Monarhije, srpska se strana nadala na spomenuti položaj namjestiti nekog od bosanskih franjevac. Kovačević je osim ponude, donio i neke uvjete. Bosanski franjevac koji bi došao u Beograd ne bi smio nositi habit ili svećeničko odijelo uopće izvan crkvenoga dvorišta, a srpska je vlada očekivala da se liturgijski kalendar prilagodi pravoslavnom. Ovi su uvjeti utjecali na bosansku stranu da se zahvali na ponudi, a također su doveli do daljnjega zahladnjenja u prosrpskoj orijentaciji u redovima

⁶⁰ Isto, str. 302. Jukić imenicu *Turci* očigledno koristi kao istoznačnicu za muslimane, a zanimljivo je korištenje naziva *kèrstjanin* koji je označavao katolike. Naime, u uvodu u sam tekst, Jukić govori o stanovnicima Bosne kao onima koji su "dvostrukog zakona, mahumedanskog i kristjanskog", tako da stavljanje naziva *Turci* i *kèrstjani* u svojevrсну opoziciju stavlja muslimane i katolike premda je Jukić navodio da ni pravoslavci ne uživaju ravnopravan položaj. Sve ovo možda odražava samo Jukićeve subjektivne stavove, ali jasno ilustrira da se i sam nalazio pred nemalim izazovima kada je trebao govoriti o jedinstvu stanovnika Bosne onoga vremena.

⁶¹ Djelo je tiskano anonimno kao: *Krvava knjiga ili spomenik na 405 godina poslije propasti slavnoga kraljevstva bosanskoga*, U naručbini knjižare Fr. Župana (Albrehta i Fiedlera), 1869. Kneževićovo ime se često piše i u inačici *Antun*.

Bosne Srebrene. Baltić je to zapisao: "Čudili smo se bratji našoj srbskoj ... da nas katolike rad naše viere preziru i graniče, koji smo istog pokolenja i narodnosti slavljanske; ta kako je narodnost čoviku mila i draga, takoe i više vira."⁶²

Ovaj događaj može poslužiti kao simbolički, ali i simptomatički pokazatelj da neke barijere nije bilo moguće nadići. U njemu sigurno ne treba gledati nekakav drastičan raskid veza između bosanskih franjevac i Srbije. Još manje bi ih se smjelo promatrati kao kraj nekakvoga zamišljenog procesa u kojemu bi franjevci trajno prihvatili srpsku nacionalnu misao. Ovdje predstavljen simbolički kontekst pokazuje koliko je u tom trenutku bila trajna ostavština nasljeđa osmanskoga sustava u odnosu prema svojim podanicima koje je pravni sustav razvrstavao prema njihovoj konfesionalnoj pripadnosti.⁶³ Ovo je čak i jače vidljivo u zahtjevu srpske strane negoli kod reakcije Bosne Srebrene. Budući da su sami bili vjerski službenici, bilo je i logično da postavljeni uvjeti franjevcima budu u startu odbojni. Promatrani iz srpskoga kuta oni su nedvojbeno ukazivali na, u najmanju ruku, antikatoličke predrasude koje su pretegnule i nad idejom dobivanja dušobrižnika iz okruženja, koje se moglo smatrati naklonjeno Srbiji. U Arhivu samostana u Gučoj Gori sačuvano je i pismo koje je Marijanu Šunjiću, izabranom apostolskom vikaru u Bosni, uputio predsjednik srpske vlade Aleksa Simić.⁶⁴ Julijan Jelenić je, pak, 1913. godine objavio izvornu verziju sastavljenu ćirilicom, kao i priložene uvjete i Šunjićev odgovor.⁶⁵

Analizom Simićeva pisma uočljivo je da je srpska strana pošto-poto željela izbjeći miješanje habsburške strane, a konkretno je navela da odbija prihvatiti da đakovački biskup bude nadležan za katolike u

⁶² Usp. J. BALTIĆ, *Godišnjak*, str. 252-253.

⁶³ Kako su procesi homogenizacije zajednice na osnovi konfesionalne pripadnosti tekli skicirano je u: M. ANČIĆ, *Što 'svi znaju' i što je 'svima jasno'*, str. 182-189.

⁶⁴ Usp. AFSGG, I. Ostavštine subraće, 3. Marijan Šunjić, biskup (*1797. †1860.), Kut. 205, Ma. Šunj. 1, Dopisba. Riječ je o prijepisu za koji nije moguće ustvrditi kada je nastao. Usp. i sljedeću bilješku.

⁶⁵ Usp. JULIJAN JELENIĆ, "K problemu konkordata sa Srbijom", u: *Serafinski perivoj – list za katoličku prosvjetu i zabavu*, Sarajevo, 15. 3. 1913., str. 30-35. Ovaj je prijepis dragocjen s obzirom da su spomenuti dokumenti izgorjeli u paležu gučogorskoga samostana 1945. godine.

Srbiji. Kao predstavnike navodi Kovačevića, ali i Blaža Josića kojega Baltić ne spominje, dok Jelenić smatra da je Josić možda bio inicijator ideje slanja nekog bosanskog franjevca u Beograd. Simić je izrazio nadu da će katolici u Srbiji potpasti pod duhovnu nadležnost, kako ga on naziva, "Biskupa Bosanskoga". Šunjićev odgovor bio je više nego pristojan, ali i srdačan premda nije mogao dati nikakva jamstva srpskoj strani: "Mi ćemo se pobrinuti, da stvar po Vašem predlogu u djelo privedemo dok i naše stvari dozriju i podpuni pravac uzmu, što će te bistrice ustmeno od Gospoda Kovačevića razumit."⁶⁶

Nemoguće je ustvrditi što je o postavljenim uvjetima mislio koji od što bivših, što tada još uvijek aktivnih franjevac uključenih u slučaj. Posebno bi bilo zanimljivo znati u kolikoj su mjeri Kovačević i Josić uopće sudjelovali u njihovu donošenju. Opravdano je pretpostaviti da Baltić jedini donosi iskrenu reakciju franjevac, a da je Šunjić mogao zadržati srdačan ton, svjestan da Bosna Srebrena, odnosno on kao apostolski vikar nije u poziciji udovoljiti nakani srpske vlade da katolici na srpskom teritoriju ostanu izvan dosega habsburških čimbenika. Možda će neka buduća istraživanja otkriti na koji je način Kovačević izvijestio Simića o svemu nakon povratka u Beograd.

U sljedećim desetljećima bosanski franjevci slijedili su orijentaciju ilirizma, završivši, kako je već istaknuto, u okviru nacionalno-političkoga hrvatizma. Također je spomenuto kako je bilo pojedinaca koji su do kraja ostali dosljedni izvornoj ideji *svakom svoje*. Jedan je takav primjer bio Anto Knežević⁶⁷ koji je zapisao: "Ja štujem Hrvate

⁶⁶ Isto, str. 35.

⁶⁷ O njemu više u: "KNEŽEVIĆ, Antun Petar", u: *HFBL*, str. 299-300; ANĐELKO BARUN, *Svjedoci i učitelji. Povijest franjevac Bosne Srebrene*, Svjetlo riječi, Sarajevo – Zagreb, 2003., str. 464-465. Citat koji slijedi preuzet je prema navodu u predavanju koje je Dubravko Lovrenović održao prilikom pristupanja Akademiji nauka i umjetnosti BiH. Usp. <https://ljubina1881.wordpress.com/tag/dubravko-lovrenovic/> - DUBRAVKO LOVRENOVIĆ, *Pristupno predavanje održano u Akademiji nauka BiH* 23. 04. 2014. (10. 5. 2025.). Naslov predavanja je glasio: *Bosanskohercegovački Hrvati: zamišljena nacija u potrazi za zamišljenom državom*. Kneževiću kronološki bliži Jelenić njegov općenit rad ocjenjuje sljedećim riječima: "njegova djela radi prevrćućega temperamenta i njegove prevelike zanesenosti za preživjelo 'bosanstvo' neće kod trijezmjenih učenjaka nigda naći cijene, koa (*sic!*) bi odgovarala uloženoj trudu". Što se, pak, tiče neuspjeha u obnavljanju *Bosanskog prijatelja* Jelenić navodi da ga je Knežević doživio zato što "radi svojih separatističkih nacionalnih težnja

kao milu braću, kao veliki ogranak slavnoga stabla slavjanskoga, al mnogo više Bošnjake, (...) Svakom svoje, pa smo onda prava braća. Privariti brata i otimati mu najvažnije i najsvetije stvari ne znači bratstvo, nego krvno neprijateljstvo."

Za života nije tiskao nijedno djelo, a njegova je rukopisna ostavština do danas izazvala malo zanimanja, ali o ovoj je temi pisao i Bono Perišić.⁶⁸ U samostanskom arhivu u Fojnici čuva se njegov nedovršeni rukopis u kojemu je obrađivao povijest Bosne. Započevši *ab ovo* izvlačio je kontinuitet njezina stanovništva od drevnih Ilira koje je i dalje smatrao istovjetnim Slavenima. Iz ovoga je rukopisa vrijedno izvaditi jedan opsežniji citat u kojemu se osvrće na aktualnu situaciju

– bosanstva – nije mogao kao Jukić računati na pomoć braće s onu stranu Save i Dinare". Usp. J. JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci, II. svezak (1780.-1878.)*, str. 480-481 (prvi citat) i str. 566 (drugi citat). Ovo dodatno ukazuje na Jelenićevu osobnu uklopljenost u hrvatstvo, ali i potvrđuje da je Knežević tražio zaseban nacionalno-identitetski put mimo i hrvatstva i srpstva. Budući da je u spomenutom predavanju Lovrenović zastupao tezu da su bosanskohercegovački Hrvati plod kroatizacije katoličkih Bošnjaka, očito polazeći s primordijalnih pozicija, nužno je istaknuti i ove drukčije procjene Kneževićeva rada (ne ulazeći, naravno, pri tom u pokušaje procjene jesu li one *dobre* ili *loše*). U tom emotivno nabijenom predavanju, koji je nosio sugestivan naslov *Bosanskohercegovački Hrvati: zamišljena nacija u potrazi za zamišljenom državom*, Lovrenović govori i sljedeće: "Otkad sam pročitao Kneževića ne prestajem se pitati: kako je znao, kako je vidio unaprijed, kako je osjetio kuda vodi lakomisleno nacionaliziranje i kroatiziranje jednoga neetabliranog (manjinskog) bh. katoličanstva i njegovo pretvaranje u etablirano (većinsko) pravaško svehrvatstvo Ante Starčevića i politički katolicizam nadbiskupa Stadlera?" Ovo dovoljno ilustrira subjektivnost stavova koje je pokojni akademik iznio u svom predavanju, kao i njegovo upadljivo izostavljanje svih onih franjevaca poput Jelenića ili Josipa Dobroslava Božića koji su u većoj ili manjoj mjeri bili Kneževićevi suvremenici, a zastupali drukčiju poziciju. Lovrenovićevo predavanje time ostaje u okvirima narativa prema kojem su bh. katolici bili isključivo objekt utjecaja iz susjednih zemalja. I Kneževićovo bošnjaštvo i Jelenićevo hrvatstvo, baš kao i ostala opredjeljivanja, a osobito baratanja imenima trebaju biti stavljani u kontekst vremena i relevantno historiografski valorizirani. Slojevitost ove tematike može se ilustrirati i dvama trenucima iz razdoblja uoči austrougarske okupacije. Tako je Knežević, iako je do tada već izgradio koncept trokonfesionalne bošnjačke nacije, podržao austrougarsku okupaciju što je bila stvar na kojoj se pripadnici triju konfesionalnih grupa sigurno nisu slagali. U isto vrijeme u fojničkom su kraju katolici "nosili zastave s hrvatskim nacionalnim bojama i križem u sredini". Usp. M. KARAMATIĆ, *Franjevci Bosne Srebrene*, str. 39-42.

⁶⁸ O njemu više u: R. BARIŠIĆ, *Od Pečuha do Fojnice*, str. 19-20.

u trenutku kada je pisao svoje djelo, odnosno 1867.: "Ta do jučer, što-no reknu, orio se je glas, i razliegala se je vesela jeka u pjesmama, pripoviedkama, i drugim sastavcima: *Ilir iz Hrvatske; Ilir iz Srbije; iz Slavonije, iz Kranjske; iz Dalmacie* &c. Milota biaše gledat, slušat, i čitat, gdje različiti ogranci istoga jednoga jugoslavjenskoga stabla jedno se na drugo naslonja, i smije: gdje različitih priedeljah, i Državicah Ilirskih, kano jedne Majke *Slavne Ilirie* sinovi, a medju sobom srodna bratja, bratsku ruku jedni drugim pružaju, i milo se pozdravljaju. Onda su uvidili, da različnost državicah, upravah i miestah nečini i različiti narod: onda su stoprom bistrim okom progledali, da je milo u zajamnosti bratskoj živiti; opazili su, da kako su jedne iste krvi, i jezika, da jim jedna ter ista svrha, za kojom imadu u občenu težit; da samo o zajedničnoj bratskoj slogi, koje se imadu čvrtsto držat, zavisi njihovo spasenje, i bolji obstanak, i razvitak! A jer to onda je bivalo? Zato, jer obćeno i slavno ime *Ilir* bilo je saponj (spon), koi jih je medju sobom skopčavo. Onda, velim, bratske usne usnicama su se ljubko posmiavajući se, primicale, za iskreno celovat se; a tako i srdce srdcu se približavalo, za milo sjedinit se. A odkad toga, po zlobi – neznam čioj – nestade, opet se srdca, ako ne posve, a to s' većom stranom, otudjiše, i obćeni interesi zanemariše: jer? – jerbo općenu sponu Ilirstva povrgoše."⁶⁹ Da je za njega ilirizam i dalje predstavljao onu krajnju granicu identiteta potvrđuju i sljedeće rečenice: "Odkud vidi se koliko nenaravno, da ne rekнем неразборито, они чине, који имена посебна државића хотјели би протегнут на целокупност" da bi zatim zaključio: "Ništa, dakle nesmeta, da se zovemo svi obćenim imenom *jugo-slavjanah*, oli *Slaveno-Ilirah*; oli za uzdržat dragu uspomenu staru, priprosto: *Ilirah*. Ja se, doisto, dičim ovim imenom krasnim; i poslie s. viere katoličke, jedino spasonosne, najvolim se nazivat Ilir iz ..." – prazninu je ostavio sam.

Prema nekrolozima, Perišić je zbog svoje učenosti uživao velik ugled među svojom subračom.⁷⁰ U pogledu ilirizma, nisu ga slijedile ge-

⁶⁹ ARHIV FRANJEVAČKOG SAMOSTANA U FOJNICI (dalje: AFSF), XIV. "Historica" 201. Izvadci iz raznih pisaca o povijesti Bosne po Perišiću. Sam Perišić je rukopis naslovio *Njeka zabilježenja, iz različitih knjigah izvadjena, za Bosansku Poviestnicu razjasniti*.

⁷⁰ O njemu Batinić piše: "Nijedna svjetska ni bogoslovna znanost nije bila, a da se nije njome ozbiljno bavio, te je postao živom enciklopedijom za svu braću u

neracije nastavljača ovdje prikazanih tendencija, odnosno njihovi predstavnici, kao što su Mijo Vjenceslav Batinić, Ignacije Strukić ili Julijan Jelenić, koji će stvarati s pozicija opredjeljenja za hrvatsku nacionalnu misao.

Zaključak

Prostor Bosne i Hercegovine stoljećima je predstavljao granično područje između velikih europskih sila i kao takav igrao je ponekad veću, ponekad manju ulogu u njihovim planovima. Nakon mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine Bosna je postala isturenom predstražom Osmanskoga Carstva koje se našlo u procesu postupnog opadanja. U sljedećim desetljećima susjedna Habsburška Monarhija u tri navrata nastojala je proširiti svoju vlast i na Bosnu, ali ti pokušaji na koncu dovode tek do neznatnih graničnih promjena. Na unutarnjem planu bosansko društvo doživljava razvoj u smjeru fenomena koji se može nazvati konfesionalizmom, a karakterizira ga svojevrsna izolacija pripadnika triju velikih religija jednih od drugih s izuzetkom gospodarstva kao točke najizraženijih utjecaja. Svaka od njih razvija i vlastitu sliku Bosne, pa tako i ideju njezina uređenja.

U 18. stoljeću bosanski katolici se nakon demografske katastrofe uslijed iseljavanja tijekom Bečkoga rata postupno oporavljaju, a njihove nade usmjerene su prema Habsburškoj Monarhiji kao žuđenom osloboditelju. Ovaj austrofilski smjer u sve većoj mjeri slijedili su i franjevci, osobito nakon što im je uslijed utjecaja antiklerikalnih ideja prosvjetiteljstva postupno postao skučen prostor ponajprije obrazovanja na području talijanskih država. Josip II. je 1785. godine osnovao zakladu za školovanje svećenika iz Bosne čijim su isključivim korisnicima postali franjevci. Do tridesetih godina 19. stoljeća broj bosanskih franjevaca koji su se školovali u ugarskoj polovici Monarhije i njihov udio u ukupnu članstvu Bosne Srebrene nadmašio je one koji su i dalje studij pohađali negdje u Italiji i između ovih dviju grupa pojavile su se uočljive razlike, kao i određena neslaganja. U istom

svim pitanjima svjetske ili bogoslovske struke. (...) U svim svojim dvojabama k njemu su se uticali biskupi i svećenici, a njegov pravorijek ne bi se ispravljao." Usp. MARKO KARAMATIĆ (prir.), *Biografije bosanskih franjevaca*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, 2015., str. 185.

razdoblju dolazi i do promjena u društvenim i političkim prilikama. Habsburška Monarhija vodi dugo vremena seriju neuspješnih ratova protiv revolucionarne Francuske, dok Osmansko Carstvo prolazi proces daljnje unutarnje dezintegracije u kojemu Srbija nakon dva-ju ustanaka dobiva autonomiju, a Grčka neovisnost, dok osmanski utjecaj opada i u Crnoj Gori i Bugarskoj. U Bosni lokalne muslimanske elite pružaju snažan i ogorčen otpor reformskim nastojanjima središnjih vlasti u Carigradu, što dodatno pogoršava društvene prilike u Bosni, ali produbljuje i nepovjerenje između triju zajednica čiji se pripadnici nisu mogli solidarizirati ni na socijalnoj osnovi.

Ovi događaji ne ostaju bez odjeka među bosanskim franjevcima zahvaćajući obje grupe i *Talijane* i *Ugre*. Prvi su u pogledu političke orijentacije uglavnom bespogovorno slijedili prohabsburšku liniju pasivno iščekujući oslobođenje s te strane. Drugu grupu karakterizira veća slojevitost. Iako se načelno može reći da su i *Ugri* gajili simpatije za Habsburšku Monarhiju, one nisu bile toliko neupitne, osobito među mlađim generacijama. Na obje grupe utjecala su iskustva života u različitim sredinama. U konfesionalno i lingvistički kompaktnim talijanskim sredinama bosanskim studentima je njihova vjerska pripadnost i dalje predstavljala osnovicu identiteta. Studenti koji su boravili u ugarskoj polovici Monarhije, k tomu i po nekoliko puta mijenjajući boravište, nisu mogli ostati imuni na iskustva, ne samo multikonfesionalnih, nego i multilingvalnih sredina kakvi su primjerice bili Pečuh, Baja, Mohač ili Veszprém gdje su u različitim omjerima bili prisutni govornici mađarskog, njemačkog i hrvatskog jezika. Ključan je ipak bio susret bosanskih studenata s idejama ilirskoga pokreta koji je na njih utjecao da na temelju jezične uzajamnosti pokušaju nadići konfesionalni okvir kao vanjsku granicu identiteta.

Ilirizam podrazumijevan kao pokret pod vodstvom Ljudevita Gaja nije bio jedinom takvim izvorom inspiracije. Slučaj Petra Mareševića koji je 1836. godine savjetovao Bosni Srebrenoj prorusku orijentaciju, kao i brojnih klerika koji su u mađarskim sredinama došli u susret s idejama koje su kolale u krugovima srpskoga građanstva pokazuju koliko su bili živi ovi socijalizacijski procesi. U naknadnoj retrospektivi moglo bi se reći da su svi ovi susreti kod značajnoga dijela bosanskih franjevac doveli do hlađenja njihova prohabsburškog stava, što ipak u prvoj polovici 19. stoljeća nije bilo slučajem. Ispravnije

bi bilo reći da se kod njih počeo razvijati osjećaj razočaranosti zbog onoga što im se s njihova gledišta doimalo kao pasivnost ili čak i nevoljkost habsburške politike da dokine osmansku vlast ili se makar jače zauzme za poboljšanje položaja bosanskih katolika. Na to se sve nadovezao njihov osjećaj i dojam da je habsburška politika tijekom Barišićeve afere stala na stranu apostolskog vikara.

Izloženi većem broju komunikacijskih kanala brojni su bosanski franjevci kao realpolitički cilj zamišljali postizanje autonomije prema uzoru na Srbiju. Konkretno pokušaje u tom smjeru učinila su četvorica studenata koji su 1840. godine potajno napustili Veszprém i zaputili se u Bosnu s nakanom podizanja oružanog ustanka. Ova epizoda, čiji pravi razmjeri, poticaji i pitanje broja i identiteta svih njezinih sudionika tek trebaju biti pomno istraženi u svojim naknadnim interpretacijama, zrcali jasne trendove analizom iz koje se vidi kako starije generacije franjevac, čak i kad je bila riječ o pojedincima školovanim u ugarskom dijelu Monarhije, još uvijek nisu napustile prohabsburšku orijentaciju, a još više nisu bile spremne odustati od politike pasivnog iščekivanja vanjske pomoći oko poboljšanja položaja vlastite zajednice.

Različite sudbine osoba koje se dovodi u vezu s ovim ustankom, također pružaju simptomatičnu sliku. Bartol Jurić je nestao s povijesne pozornice, a da nije sigurno je li bio pogubljen ili se, napustivši poziv, izgubio u masi bosanskih katolika. Toma Kovačević je koju godinu kasnije napustio franjevaštvo, prešao u Srbiju i ondje prihvatio srpsku nacionalnu misao. Toj je misli u određenoj mjeri bio blizak i Blaž Josić, ali je zadržao i ilirski okvir. Franjo Jukić, koji je već dvije godine kasnije polemizirao sa srpskom stranom, odbacujući tvrdnje da su stanovnici Bosne Srbi, nastavio je suradnju s Gajem (bio je oduševljen i njegovom osobom), da bi na koncu sve svoje nade položio u Omer pašu Latasa doživjevši gorko razočaranje, ali i slom životne energije. Jakov Baltić je u svom *Godišnjaku* marljivo bilježio događaje i potomstvu ostavljao svoje opaske o prilikama u Bosni iz kojih je vidljiv porast njegove skepse prema *Švabama* i Mađarima. Njegova neobjavljena zbirka kratkih biografija, koje je započeo sastavljati 1873. godine, pokazuje njegovu uklopljenost u hrvatski identitet.

Iako je 1878. godine potpala pod kontrolu Austro-Ugarske te za tim postojano zadržala zaseban administrativan okvir, Bosna i

Hercegovina je u isto vrijeme ostala predmet duhovne borbe oko pitanja *čija je*, što ju je u isto vrijeme učinilo poprištem u kojemu su njezini stanovnici sve više biti stavljani pred rješavanje dileme *tko su*. Među franjevcima na tom su planu veću ulogu igrala imena poput Martina Nedića, Grge Martića ili Ante Kneževića, ne uvijek s identičnim polazištima, a kamoli u međusobnom suglasju. U naknadnoj perspektivi uočljivo je da su na konačan ishod pitanja identiteta velik utjecaj imali i neki elementi naslijeđeni iz prijašnjega razdoblja – ponajprije konfesionalna opreka koju simbolički ilustrira epizoda Kovačevićeve diplomatske misije oko slanja jednog bosanskog franjevca za dušobrižnika beogradskih katolika.

Velika grupa bosanskih franjevaca predstavljala je možda i najdosljednije pobornike ideja ilirskoga pokreta, što govori u prilog tezi da je on i u svojoj bosanskoj varijanti imao isti ishod: ne uspjevši u nadilaženju svih prijašnjih partikularizama završio je kao hrvatski narodni preporod. Uloga franjevaca Bosne Srebrene, kao i onih koji su od 1852. godine bili članovima zasebne kustodije u Hercegovini, predstavlja temu čije je detaljno pretresanje i historiografska valorizacija zadaća budućih istraživanja.